

ს. დანელია.

ატომისტური ფილოსოფია კვლე საბერძნეთში.

(დემოკრიტი).

ტფილისი

1925

სტამბა გაზეთ „ზარია ვოსტოკა“-სი, საშა წულუკიძის ქ. № 4.
შეკვეთ. № 2152 ▼ ტირაჟი 1000.
მთაველიტი № 1014.

მატიმისტური ფილოსოფია კველ საგარკნათუი.

(დემოკრიტი)

• I.

ელეატიზმი და ატომიზმი.

ვინც ფილოსოფიის ისტორიას კარგად დაჰკვირვებია, ის უეჭვლად შეამჩნევდა, რომ საკაცობრიო აზროვნების ვითარება ერთ-ჟვარ კამათს ან დიალოგს წააგავს. ორი უუდიდესი მოკამათე ამ საისტორიო პროცესში არიან მატერიალიზმი და იდეალიზმი, რომელნიც ერთმანეთთან შეჯახებაში და დაუსრულებელს დავაში ვითარდებოდნენ. ეს გარემოება არა ერთხელ აღუნიშნავთ და არა ერთხელ უფიქრიათ მის მიზეზზე, სანამ ჰეგელი ააგებდა მასზე მთელი თავისი მსოფლმხედველობის ძირითადს პრინციპს, რომელსაც „ცნების ვითარების დიალექტიკური კანონი“ ეწოდება. ამ კანონის მშვენიერ ნიმუშს წარმოადგენს უმნიშვნელოვანესი თეორია ანტიური კაცობრიობისა, ატომიზმი, რომელზედაც ჩვენ განზრახული გვაქვს მოკლე ხნით მკითხველის ყურადღება შევაჩეროთ.

ატომიზმი იდეალისტურ მოძღვრებასთან კამათში შეიქმნა. ეს მოძღვრება იყო ელეატიზმი, რომლის უმთავრესი წარმომადგენელი პარმენიდე ქრ. წ. მეხუთე საუკუნეში ქალაქ ელეაში (აპენინის ნახევარკუნძული) ასწავლიდა. მის შეხედულებათა შინაარსი შეიძლება მოკლედ ასე დავახასიათოთ:

ეს ქვეყანა, რომელსაც ჩვენ ვხედავთ, და რომელიც მრავალ საგანთა ჯამს წარმოადგენს, ნამდვილად არ არსებობს. არ არის არც მზე, არც მთვარე, არც მთა, არც ბარი, არც მდინარე, არც კლდე, არც ტყე, არც ყანა; არ არის არც მუხა, არც ფიჭვი, არც ირემი, არც დათვი, არც თევზი, არც ფრინველი; — ყველაფერი ეს მოჩვენებაა. რატომ? იმიტომ, რომ არ არის საცალიერე, ან ის, რაც არა-არაობაა, ამბობდა პარმენიდე.

მართლაც, დავაკვირდეთ ამ უცნაურ აზრს, რომლისაგან მოდის ათანამედროვე იდეალიზმიც. მუხა განა იმიტომ არ მიგვაჩნია ჩვენ

ზუხად, რომ ის განცალკევებულად ან გამოყოფილად არსებობს ფიქვისაგან? ფიქვიც იმიტომ არ არის განა ფიქვი, რომ ის გამოყოფილად არსებობს ნაძვისაგან? რომ მუხასა, ფიქვისა და ნაძვს შორის არ იყოს საზღვარი, რომელიც ერთს მეორისაგან გამოჰყოფს, ვერც ერთი მათგანი ვერ იარსებებდა ერთი მეორისაგან განცალკევებულად, ე. ი. არ იქნებოდა არც ფიქვი, არც ნაძვი, არც მუხა.—მაგრამ საზღვარი ხომ იმას ეწოდება, რაც არ არის საგანი, რომელსაც ის საზღვრავს. თუ საგანი არის რაღაც ან არსებული, საზღვარი უნდა იყოს ის, რაც ეს „რაღაც“ (ან არსებული) უკვე არ არის, ე. ი. არარაობაა. არარაობის გარეშე საგანთა შორის საზღვარი შეუძლებელია. მაშასადამე, შეუძლებელია ისიც, რომ საგნები ერთიმეორისაგან განცალკევებულად არსებობდნენ ან შეუძლებელზე მრავალი საგნის არსებობა, თუ არ არის არარაობა. ვინც ჰფიქრობს, რომ მრავალი საგანი არსებობს, ვისაც ეს ქვეყანა, რომელიც მრავალ საგნის ჯამს წარმოადგენს, სინამდვილედ მიაჩნია, ის უეჭველად იმასაც ჰფიქრობს, რომ არარაობა არსებობს. მას წარმოდგენილი აქვს, რომ ეს არარაობა შეიქრება იმის გულში, რასაც „რაღაც“ ან არსებული (τὸ ἔσθ) უნდა ეწოდოს, და განკვეთს მას მრავალ საგნად. მაგრამ განა შესაძლებელია (აყენებს ასეთს საკითხს პარმენიდე) საღმა აზროვნებამ შეიწყნაროს, რომ არარაობა არსებობს და მას ძალა აქვს რამე მოიმოქმედოს, მაგალითად, საგანთა მრავლობა შეჰქმნას? არა, ეს შეუძლებელია, ამტკიცებს პარმენიდე. არარაობას იმიტომ ეწოდება არარაობა (οὐδέν), რომ ის არ არსებობს. მაშასადამე, არაფრის შემოქმედება არარაობას არ შეუძლია. მას არ შეუძლია შეიქრეს იმაში, რაც ნამდვილად არსებობს, რადგან თვითონ არარაობა ნამდვილად არ არსებობს.

თუ არარაობა არ არსებობს, მაშინ არც საზღვარი არსებობს, რადგან საზღვარი არის არარაობა. მაგრამ თუ საზღვარი არ არსებობს, მაშინ არ არსებობს არც მზე და არც მთვარი, არც მუხა და არც ფიქვი, არც ტყე და არც ველი—ვინაიდან ყველაფერი ეს ჰგულისხმობს საზღვარს, რომელიც გამოჰყოფს მათ ერთმეორისაგან და ცალკე საგნებად აქცევს. სწორედ ასეთი დასკვნა გამოიტანა პარმენიდემა, იდეალისტური ფილოსოფიის წარმომდგენელმა: ეს ქვეყანა, რომელსაც ჩვენ სინამდვილედ ვთვლით, არ არის ნამდვილი, რადგან არ არსებობენ საგნები, რომლებისაგანაც ის უნდა შესდგებოდეს. თუ, მიუხედავად ამისა, ამხილულ ქვეყნიერებას ხამდვილად არსებულად ვთვლით, ჩვენ საცოდავი მსხვერპლი ვყოფილვართ მო-

წვენიებისა. დიახ, პარმენიდეს აზრით, ეს ქვეყანა მოჩვენებაა (ბოჯაჲ) და არა ქვეყნადობა, ვინაიდან ის ყალბს წინამძღვარზე ეყრდნობა, თითქოს არარაობა რაღაც ან არსებული იყოს.

• კარგი, ვთქვათ, რომ ეს ქვეყანა, შემღვარი ნაირ-ნაირ საგნებისაგან, რომლებიც განუწყვეტლივ იცვლებიან და მოძრაობაში იმყოფებიან, მხოლოდ მოჩვენებაა; მაშ, რა არსებობს ნამდვილად? ნამდვილად არსებობს ის, რაც არ არის არც მრავალი, არც ფერადი არც მოძრავი, არც ცვალებადი. იმას, რაც მრავალი არ არის, ეცდებით ერთს. დიახ, არსებობს მხოლოდ „ერთი“ რაღაც, რასაც არ აქვს ფერი, გემო, სუნის, რაც არ ჩნდება, არ ისპობა და უკუნითი უკუნიისამდე უცვლელია. ამოაიქნება ცდა ამ ერთის შეცნობისა გარდნობების საშუალებით? მას ადამიანი სწვდება მხოლოდ აზროვნებით. ბევრი მანიპულაცია არ არის საჭირო, ეს პარმენიდეს „ერთი“ ღმერთად რომ იქცეს: მართლაც, ის ღმერთის ცნებიდან გადმოაქეთა პარმენიდემ.

როგორც სჩანს, პარმენიდეს თეორიის მთავარი აზრი ქვეყნის არსებობის უარყოფაში, მის მოჩვენებად გამოცხადებაში მდგომარეობს. ეს წმინდა იდეალისტური თვალსაზრისია თავისი შინაარსით და, შეიძლება ითქვას, პრაქტიკული ცხოვრებისათვის, სრულიად უსარგებლო და მავნებელიც. მართლაც, რა პრაქტიკული შედეგი უნდა მოგვეცეს უშუალოდ იმ აზრმა, რომ ქვეყანა არ არსებობს, რომ ის მოჩვენებაა? არაფრთარი, გარდა იმ მოჩვენებით სამყაროში მოქმედებაზე და თვით სიცოცხლეზედაც ხელის აღებისა. თუ მთელი ქვეყნიერება არ არსებობს ნამდვილად, მაშინ არც ჩვენ, ადამიანები, ვარსებობთ, ჩვენც მოჩვენება ვყოფილვართ. მაშ, რა აზრი აქვს ჩვენს დაუსრულებელ შრომას და ბრძოლას? ყველაფერი ის, რითაც ადამიანი ცხოვრობს, რაც ამხნეებს მას და ფერს აძლევს მის ყოფას, ფუჭი ოცნება ყოფილა ან „ამაოთა ამოება“, როგორც იტყოდა სოლომონ ბრძენი. განა შესაძლებელია ასეთი შეხედულების პატრონისათვის ცხოვრების მძიმე ტვირთის ატანა? ცხადია, არა.

მაგრამ მართო პრაქტიკული საქმიანობა კი არა, თვით მეცნიერული კვლევა-ძიებაც შეუძლებელი იყო იმისათვის, ვინც პარმენიდეს მოძღვრებას გულწრფელად გაიზიარებდა. თუ საგნები არ არსებობენ, რა აზრი აქვს მათ გამოკვლევას? ყველაფერი, რაც ადამიანს შეუძლია საგანზე სთქვას, გარდა იმ დებულებისა, რომ საგანი ნამდვილად არ არსებობს, იქნება შეცდომა. მაშ, რა გასამართლებელი საბუთი აქვს ფიზიკურ გამოკვლევას, რომელიც იძიებს საგნის მოძრაობას, სისქეს, სითბოს, თუ არც სითბო, არც სისქე, არც მოძრა-

ობა საგანში არ არის? რა აზრი აქვს საგნის ქიმიურს ან ფიზიოლოგიურს გამოკვლევას, თუ არც ქიმიური, არც ფიზიოლოგიური თვისებანი სინამდვილეში არ არსებობენ? ცხადია, რომ პარმენიდეს თვალსაზრისი სპობს მეცნიერული კვლევა-ძიების შესაძლებლობას და აიძულებს ადამიანს ხელი აიღოს თვით აზროვნებაზედაც *). პარმენიდეს თეორიას შეუძლია მხოლოდ ბრძოლა წინააღმდეგ შეხედულებასთან (როგორც იქვეოდა, მაგალითად, პარმენიდეს მოწაჟე ძენონი), მაგრამ ახალი თეორიისათვის პარმენიდეს საჰელამოდ ჰკეტავს კარს. ამან არც ძლიერ უნდა გაგვაკვიროს: განა მეორე იდეალისტი, ჰეგელი, ასე არ მოიქცა, როდესაც განაცხადა, რომ მის სისტემაში აზროვნებამ უკანასკნელ ქეშმარიტებას მიაღწია, და ამ განცხადებით მთელს შთაბრძნავლობას თითქმის აღუქრძალა ახალი თეორიების შენება და მხოლოდ მისი (ჰეგელის) ფილოსოფიის შესწავლა დაავალა, ე. ი. ზოიწადინა აზროვნების თავისუფლების მოსპობა?

მაგრამ კაცობრიობის აზროვნება უფრო თავისუფალია ფაქტიურად, მასში მეტი შესაძლებლობაა დაფარული, ვიდრე ეს საჭირო იყო პარმენიდეს ფილოსოფიის უკანასკნელ ქეშმარიტებად ცნებისათვის. ისე, როგორც ჰეგელის ზემოხსენებულმა თვითმპყრობეურმა დეკრეტმა ვერ გადულობა გზა მარქსიზმის გაჩენას, პარმენიდეს იდეალიზმმაც ვერ შეჰკრა მეცნიერული კვლევა-ძიება: მის საფუძველზე წარმოსდგა ატომიზმი, — უფდიდესი ფილოსოფიური თეორია, რომელმაც უმაგალითო სამსახური გაუწია კაცობრიობას ბუნებრივ მოვლენების გამოკვლევაში და ამ გამოკვლევის საშუალებით ბუნების დამორჩილებაში.

2.

დემოკრიტის პიროვნება.

ლევკიპის
საკითხი.

ვინ იყო ის ბრწყინვალე გენიოსი, რომელმაც ასეთი დაუფასებელი ამაგი დასდო მთელს კაცობრიობას ატომისტური ფილოსოფიის შექმნით? ამ კითხვაზე პასუხად ისტორია ასახელებს ორ პიროვნებას: ლევკიპს და დემოკრიტს, იმ დიდებული ელლადის შვილებს, რომელმაც საძირკველი ჩაუყარა თანამედროვე მსოფლიო კულტურას.

*) მართალი იყო ამიტომ არისტოტელი, როდესაც ელატებს ეწოდა არაფიზიკოსები, ე. ი. ფიზიკური გამოკვლევის შესაძლებლობის მომსპობნი H. Diels, Die Fragmente der Vorsokratiker, 18, A 26.

ამ ორში პირველის (ლევეკიპის) არსებობა არ არის საკმაოდ დადასტურებული. არამც თუ ჩვენ, რომელნიც 24 საუკუნის მანძილზე ვართ დაშორებული ატომიზმის გაჩენის ეპოქისაგან, არამედ თვით ატომიზმის მიმდევარს ეპიკურსაც რომელიც სცხოვრობდა ქრ. წმეოთზე საუკუნეში და, მაშასადამე, გაცილებით უფრო დაახლოვებული იყო ქრონოლოგიურად ამ ეპოქასთან, უჭირდა ზემოხსენებული ფაქტის მემოწმება და ამის გამო მან შესაძლებლადაც დანიახა უარყოფითი ლევეკიპის ნამდვილი არსებობა*). თანამედროვე მეცნიერთა შორის ამ საკითხის გადაწყვეტაში აზრთა სხვადასხვაობაა: ზოგი (Rohde) უერთდება ეპიკურს, სხვები კი ამტკიცებენ ამის წინააღმდეგ, რომ ლევეკიპი ნამდვილად არსებობდა და რომ ის იყო სწორედ ისტორიული დამაარსებელი ატომისტური ფილოსოფიისა, რომელიც კერძო ხასიათის მეცნიერული გამოკვლევების საშუალებით მხოლოდ შეავსო მისმა მოწაფემ დემოკრიტმაო (Diels). სამწუხაროდ, უნდა ითქვას, რომ ვერც ერთი მხარე, რომელიც მონაწილეობას იღებს ამ დავაში, ვერ ამტკიცებს საკმაოდ თავის შეხედულებას და ვერ აბათილებს მოწინააღმდეგის მოსაზრებას. ასეა თუ ისე, საკითხს, არსებობდა თუ არა ნამდვილად ლევეკიპი (თუმცა ეს ფრიად საყურადღებო პრობლემაა იმისათვის, ვისაც აინტერესებს კაცობრიობის აზროვნების გზიარება) დიდი მნიშვნელობა, მაინც და მაინც, არ აქვს, ვინაიდან ლევეკიპის პიროვნება იმდენად დაჩრდილულ იქნა დემოკრიტის მიერ შთამომავლობის მეხსიერებაში, რომ იგი თითქმის სრულიად არ სჩანს. დღეს შეუძლებელია იმის აღდგენა, პირადად ლევეკიპმა ატომისტური ფილოსოფიის საღაროში რა შეიტანა, რადგან თუ ამ კაცს რამე დაუწერია, ყველაფერი ეს უკვე ძველად დემოკრიტის თხზულებათა კრებულში შევიდა და დემოკრიტის ავტორობით იყო ცნობილი ფართო საზოგადოებრივ წრეებისათვის. აი ამ მიზეზისა გამო ჩვენ არ გვაქვს საშუალება ატომისტური ფილოსოფიის მთლიან შინაარსში გამოვიცნოთ, რა ეკუთვნის ლევეკიპს და რა დემოკრიტს: ლევეკიპი ისტორიული პიროვნებაა რომ ყოფილიყო, აზროვნების თანამედროვე ისტორიისათვის, სამწუხაროდ, ის ცალიერი აღდგლია.

**დემოკრიტის
ახალგაზრდობა.**

სულ სხვა უნდა ითქვას დემოკრიტის შესახებ, რომელსაც მეცნიერული სოციალიზმის მამათაყვარი მარქსი, საკაცობრიო აზროვნების განვი-

თარებაში იმდენს მნიშვნელობას ანიჭებდა, რომ მან ამ დიდებულს ელლისს განსაკუთრებული გამოკვლევაც კი უძღვნა. *)

მისი ცხოვრება უფრო ცნობილია, რადგან მასზე მრავალი მოწმობა მოგვეპოვება.

დემოკრიტი, რომელსაც ძველი საბერძნეთი ფრიდრიხ ლასსალის გმირის „მტრიალი ფილოსოფოსისაგან“ (ჰერაკლიტისაგან) გასარჩევად მეტსახელად „მცინარ ფილოსოფოსს“ უწოდებდა, დაიბადა ქალაქ აბდერაში (რომელიც შემდეგ ცნობილი იყო თავისი მცხოვრებლების თხელი ჰკუთით!). მისი დაბადების წელი, დაახლოებით შეიძლება ითქვას, იყო 470 ქრ. წ. შეძლებული ოჯახის შვილი დემოკრიტი ბავშობიდანვე დიდს სიყვარულს იჩენდა სწავლისადმი და კარგი განათლებაც მიიღო. მრავალ მოთხრობიდან, რომელიც აგებულია ამ ფაქტზე, მოვიყვანთ ერთს. გადმოგვცემენ, რომ სპარსეთის მეფე ქსერქსი, ურიცხვის ლაშქრით საბერძნეთის დასაპყრობად წამოსული, შეჩერდა აბდერაში და დემოკრიტის მამის სახლში დაბინავდა. ჯჟანასკნელი თურმე ისე კარგად გააღმასპინძლა მეფეს, რომ ამათ კმაყოფილების ნიშნად დაუტოვა მასპინძელს მისი ნიჭიერი შვილის მასწავლებლად რამოდენიმე მოგვი, რომლებიც ქსერქსს ლაშქრობის დროს თან ახლდნენ. აი ამ მოგვებისაგან უნდა შეესწავლოს ახალგაზრდა დემოკრიტს საიდუმლო მეცნიერებანი: ღვთისმეტყველება და ვარსკვლავთ-მკითხაობა (ასტროლოგია).

რა თქმა უნდა, დამარწმუნებელი საჩუთები ამ მოთხრობას აკლია.

მეტე ნდობის ღირსია ის ცნობები, რომლების მიხედვითაც დემოკრიტს საბერძნეთის გამოჩენილ მოაზროვნეების შეხედულებანი შეუსწავლია. უეჭველია, დემოკრიტი თითქმის ყველა დიდ ფილოსოფოსის ზოძღვრებას იცნობდა; სხვათაშორის კი—ელეატების, ემპედოკლესი და ანაქსაგორისას. უკანასკნელს, რომელთანაც, შესაძლებელია, მას პირადი ურთიერთობაც ჰქონდა, თვითონ დემოკრიტი ახსენებს *).

თანამემამულეთა ფილოსოფაური თეორიების დემოკრიტის შესწავლამ დემოკრიტი ვერ დააკმაყოფილა, არამედ მოგზაურობა. ცოდნის წყურვილი უფრო გაუძლიერა. ამ გარემოებამ აიძულა ის თავისი ცოდნის გასათავართოვებლად უცხო ქვეყნებში გამგზავრებულიყო. მოგზაურობა, რომელსაც დემოკრიტმა მამისაგან დარჩენი-

*) Karl Marx, die Philosophie des Demokritos von Abdera. იხ. რუსული თარგმანი „Литературное наследство“, 1.

* Diog. IX, 41.

ლი დიდი ქონება მოანდომა, გრძელდებოდა ხუთიოდე წელს. ამბობენ, დემოკრიტი ინდოეთშიც იყო, მაგრამ ეს საეჭვოა. დანამდვილებით შეიძლება ითქვას, რომ მან გვარჩიანი ხანი გაატარა ეგვიპტეში, სადაც დაუახლოვდა ეგვიპტური ცოდნის იმდროინდელ წარმომადგენლებს: თავის თხზულების ერთს ნაწყვეტში, რომელმაც ჩვენამდისაც მოაღწია, დემოკრიტი თვითონ აღნიშნავს ამ ფაქტს. *) მაგრამ ამ ნაწყვეტიდან ისიც ჩანს, რომ ბევრი ახალი ცოდნის გამოტანა, მაინცა და მაინც, ეგვიპტელებისაგან დემოკრიტს არ შეეძლო, ვინაიდან თვითონ მას თურმე მეტი ცოდნა ჰქონია. იგივე უნდა ითქვას წინა აზიის ქვეყნებში მოგზაურობის შედეგის შესახებაც (დემოკრიტს ამ ქვეყნებშიც უმოგზაურნია).

მართალია, კაცობრიობის სწავლა-განათლების აღმოსავლეთი და მეცნიერება. აკვანი აღმოსავლეთში იდგა: იქიდან ამოდის ცივილიზაციის სხივ-მფენელი მზე, მაგრამ პატრიარქალურ წესწყობილების არტახებში შეკრული აღმოსავლეთი, სადაც პიროვნება გათელილი იყო საზოგადოებრივობით, გონებრივ განვითარების პირველ საფეხურებზე შეჩერდა. აღმოსავლეთში გაჩნდა წერა-კითხვა; აქ გაჩნდა პირველად არითმეტიკა, გეომეტრია, ასტრონომია. მაგრამ ეს მეცნიერებანი, რომელნიც პრაქტიკულ მოთხოვნილებათა დასაკმაყოფილებლად აღმოცენდნენ, აღმოსავლეთში მხოლოდ იმდენად განვითარდნენ, რამდენადაც ეს ამ მოთხოვნილებათა თვალსაზრისით საჭირო იყო. გეომეტრია, მაგალითად, საჭირო იყო მიწის სწორ გასანაწილებლად თემებს შორის და აგრეთვე ტაძრების, მეფეთა სასახლეების და აკლამების ასაგებად; არითმეტიკა საჭირო იყო ანგარიშების საწარმოებლად, მაგალითად, ვაჭრობის დროს; ასტრონომია საჭირო იყო საბუშაო დროს სწორ განსაზღვრისათვის: როდის თავდება ზამთარი, როდის იწყება გაზაფხულის თბილი დღეები, რამდენ ხანს გრძელდება ზაფხული ან შემოდგომა—ყველა ამის ცოდნა ძალიან საჭიროა, მაგალითად, მიწის მუშისათვის. გასაგებია ამიტომ, რა დიდი უპირატესობა ჰქონდა იმ საზოგადოებრივ წრეს, რომლის მონოპოლიასაც ასეთი ცოდნა შეადგენდა, ე. ი. ქურუმებს. რომ ცოდნა კარგია თავის თავად, მიუხედავად პრაქტიკული სარგებლობისა, რომელიც მას უშუალოდ მოაქვს, ამ აზრამდის აღმოსავლეთი არ ამაღლებულა და ვერც ამაღლდებოდა თავისი წესწყობილებისა გამო.

*) DV. 55, B. 294.

მეცნიერების განვითარების პირობა.

მხოლოდ საბერძნეთში, სადაც ადამიანი უფრო თავისუფლად სუნთქავდა, სადაც პიროვნებას უფრო ფართო ასპარეზი ჰქონდა წინ გაშლილი, ცოდნა პირველად დაფასდა, როგორც თავის-თავად კარგი რამ. უკვე მეექვსე საუკუნის ბერძნებსაც შეგნებული ჰქონდათ, რომ ცოდნა იმიტომ კი არ არის პატივსაცემი, რომ ის ქონებას შეგძენს ან სხვა სარგებლობას მოუტანს თავის პატრონს. არა, ცოდნა კარგია მიუხედავად ამ პრაქტიკული შედეგებისა. ცოდნის ასეთმა კეთილშობილურმა დაფასებამ აამაღლა მისი საზოგადოებრივი მნიშვნელობა და იგი ადამიანის უმაღლეს მიზნად გახდა, რაც უცხო იყო აღმოსავლეთის ერებისათვის. მეექვსე საუკუნიდან დაწყებული საბერძნეთში ჩნდება უანგარო ცოდნის კულტი, რომელმაც მალე ფართო ხასიათი მიიღო. ამ გარემოებამ, რომელსაც უეჭველია თავისი ეკონომიური საფუძველი ჰქონდა, შეჰქმნა ფრიად ხელსაყრელი პირობები გონებრივი განვითარებისათვის საბერძნეთში. ბერძნებმა გადმოიღეს თავის აღმოსავლურ მეზობლებისაგან მათი მეცნიერული ცოდნა, მაგრამ იგი იმდენად განავითარეს, რომ დემოკრიტის დროს (მეხუთე საუკუნე) თავის სამშობლოში აღზრდილი განათლებული ბერძენი თითქმის ვერათერს შეიძენდა აღმოსავლეთის ქურუმებისაგან, თუმცა ერთი საუკუნის წინ ბერძნები ბალები იყვნენ აღმოსავლეთის ერებთან შედარებით *).

დემოკრიტი და ჰიპოკრატი.

უცხო ქვეყნებში მოგზაურობა, რომლის დროს დემოკრიტს საშუალება ჰქონდა უეჭველად ბევრს, მეცნიერულის თვალსაზრისით, საყურადღებო მოვლენას დაკვირვებოდა, მრავალი ერის წინ-ჩეულებებს გასცნობოდა, მათი ავი და კარგი შეესწავლა, — გვარიანი ხანი გაგრძელდა. სამშობლოში დაბრუნებული დემოკრიტი განაგრძობდა მეცნიერულ მუშაობას: სისტემაში მოჰყავდა მოგზაურობის დროს შეგროვებული მასალა და ახალ დაკვირვებებს აწარმოებდა. შესაძლებელია, რომ ჩვენი მოაზროვნის ორიგინალურს პიროვნებას, მის ყოფა-ცხოვრებას, რომელიც ასე განირჩეოდა ჩეულებრივისაგან, განცვიფრებაში მოჰყავდა აბდერის მოქალაქენი. „ეს რა კაცია“, ჰფიქრობდნენ ალბად აბდერელები: „მამა-პაპეული უსაზღვრო ქონება სადღაც უცხოეთში მიფლანგ მოფლანგა. ეხლა სამშობლოში დაბრუნდა, მაგრამ იმის მაგივრად, რომ საქმეს მოჰქიდოს ხელი და გაძოასწოროს ახალგაზრდობის შეც-

*) Herod., II, 142.

დომები, ყურსაც არ იბერტყავს და თავის ფოლიანტებს ჩაჰკირკიტებს. უეჭველია, სრული ჭკუის არ უნდა იყოს“. იფიქრეს და გადასწყვიტეს საგანგებოდ მოეწვიათ დემოკრიტის ჯანმრთელობის შესამოწმებლად მთელს საბერძნეთში გამოჩენილი ექიმი ჰიპოკრატე. უკანასკნელი ჩამოვიდა აბდერაში, გაეცნო დემოკრიტს, რომელმაც ის მიიღო დიდი პაღარის ქვეშ სხვა და სხვა მეცნიერული პრეპარატებით გარშემორტყმულმა, გაიცნო მისი მეცნიერული ნამუშევარიც და დარწმუნდა, რომ საქმე გენიალურ ადამიანთან ჰქონდა. ამ დროიდან იწყება ამ ორი დიდი ისტორიული, პიროვნების დაახლოვება, რომელიც ფრიად სასარგებლო გამოდგა განსაკუთრებით ჰიპოკრატისათვის.

თავის ხანგრძლივი ცხოვრების განმავლობაში, დემოკრიტის თხზულებები. რომელიც შეწყდა ალბად 380 წელს, დემოკრიტს მრავალი თხზულება დაუწერია (ამ თხზულებებისაგან ჩვენამდის მოაღწია მხოლოდ განცალკევებულმა ნაწყვეტებმა). არ დარჩენილა თითქმის არც ერთი მნიშვნელოვანი პრობლემა იმ დროინდელი მეცნიერებისა, რომელსაც ეს დიდი მოაზროვნე არ შეხებია თავისი ბასრი მსჯელობით. ასტრონომია, ფიზიკა, ბოტანიკა, ზოოლოგია, ანთროპოლოგია, ამ სიტყვის ფართო მნიშვნელობით, ესთეტიკა, ეთიკა—ყველა ამ დარგში დემოკრიტმა შესანიშნავი გამოკვლევები დაუტოვა კაცობრიობას. მაგრამ ატომიზმის წარუვალ მიმდინარეობა მხოლოდ ამ კერძო ხასიათის გამოკვლევებში როდი იყო, არამედ და უმთავრესად იმ ფილოსოფიურ საფუძვლებში, რომლებიც სარჩულად ედგა ზემოჩამოთვლილ მეცნიერულ გამოკვლევებს.

3

ს ი ც ა ლ ი მ რ ე.

ატომიზმის მიზანი. გავეცნოთ მოკლედ ატომიზმის ფილოსოფიურ საფუძვლებს. მათი გაგება გაგვიადვილდება, უკეთეს გვექნება სახეში, რომ ატომიზმი შექმნილი იყო ელევატური იდეალიზმის მიერ მოსპობილ მეცნიერული კვლევა-ჩინების შესაძლებლობის აღსადგენად. მთელი ატომისტური ფილოსოფიის დედა-აზრი სწორედ იმაში მდგომარეობს, რომ დაასაბუთოს ბუნების გამოკვლევა და შექმნას სწორი პრინციპები მის შესაცნობად. აქედან ცხადია, რა უფსკრული არსებობს, არა მარტო ელევატებსა და დემოკრიტს შორის, არამედ დემოკრიტსა და სოფისტებს შორისაც, რომლებიც ბუნების შესწავლის წინააღმდეგ ილაშქრებდნენ (გორგია).

დემოკრიტი არ იყო სოფისტი, როგორც ერთი ჰეგელიანელი მეცნიერი (რიტტერი) ფიქრობდა, მაგრამ არც ელვატი იყო იგი

ბუნება ნამდვი- თუ პარმენიდე ამტკიცებდა, რომ ეს ქვეყნიერება-
ლად არსებობს. ან ბუნება არ არსებობს, რომ ის მხოლოდ მოჩვე-
ნებაა, დემოკრიტი გამოდის წინააღმდეგი დებუ-
ლებიდან, რომელიც მას უდაო კეშმარიტებად მიაჩნია. მისი აზრით
ბუნება ნამდვილად, კეშმარიტად არსებობს; ეს ქვეყნიერება სინამდ-
ვილეა და არა სიზმრის მზგავსი მოჩვენება. სინამდვილეა, მაშასადამე,
ამ ქვეყნიერების შემადგენელი ნაწილებიც: მზე და მთვარე, ტყე და
ველი, ე. ი. ყველაფერი ის, რის არსებობასაც იდეალისტი პარმენიდე
უარყოფდა.

აქედან ცხადია, რომ დემოკრიტს უცნია მრავლობისა და მოძ-
რაობის არსებობაც: თუ ბუნება ნამდვილად არსებობს, ნამდვილი
უნდა იყოს საგნებიც, რომლებისგან ის შესდგება; მაშასადამე,
მოძრაობა და მრავლობა, რის გარეშეც საგნები წარმოუდგენელია,
სინამდვილეა და არა სიზმარი. ამაშია ის დედა-აზრი, რომელმაც
წარმოუშვა ატომიზმი და მისცა მას მიმართულება.

ერთი რამ ცხადია: ვინც მოძრაობას და მრავლობას სინამდვი-
ლედ იცნობდა, მას მათი შესაძლებლობის პირობების სინამდვილედ
უნდა მიეღო. მართლაც, თუ მოძრაობის პირობა ნამდვილად არ
არსებობს, მაშინ ვერც მოძრაობა იარსებებს. თუ კი მოძრაობა არ-
სებობს ნამდვილად, მაშინ არსებობს მისი შესაძლებლობის პირობაც.

რა არის ეს პირობა, რის გარეშე შეუძლებელია მოძრაობა და
მრავლობა?

უკვე პარმენიდემ გასცა ამ კითხვას გადაწყვეტილი პასუხი:
მოძრაობა და მრავლობა შესაძლებელია მხოლოდ სიცალიერის (არა-
რაობის) პირობით. მოძრაობა არის მხოლოდ იქ, სადაც არის სი-
ცალიერე; იქ კი, სადაც მთელი სივრცე დაკავებულია ნივთიერებით
და ცალიერი ადგილი არ არის, მოძრაობაც შეუძლებელია, ვინაიდან
სხეულს არ აქვს თავისუფალი ადგილი, სადაც მას შეუძლია ძველი
ადგილიდან გადასვლა: აგრეთვე მრავლობაც არ არის იქ, სადაც არ
არის სიცალიერე. თუ მრავალი საგანი ისეა მჭიდროდ გადაბმული
ერთი მეორეზე, რომ ცალიერი ადგილი შუაში არ რჩება, მაშინ არ
ყოფილა საზღვარი, რომელიც ერთს საგანს გამოჰყოფს მეორისაგან;
ე. ი. მრავალი საგანი კი არა, მხოლოდ ერთი საგანი ყოფილა ამ
პირობით. მაშ, მოძრაობა და მრავლობა შესაძლებელია მხოლოდ იქ,
სადაც არის ცალიერი სივრცე.

სიკალიერე, როგორც ბუნების პირობა. ეს უკანასკნელი დებულება ატომიზმამაც მიიღო უდავოდ: მისი თვალსაზრისითაც, მოძრაობა და მრავლობა ცალიერ სივრცეს ჰგულისხმობს.

რომ მოძრაობა და მრავლობა ხიანამდგილეთა, ეს ატომიზმისათვის, როგორც ითქვამს, აქსიომატური ხასიათის გამოსავალი დებულება იყო. ეხლა, რაკი აღმოჩნდა, რომ მოძრაობის და მრავლობის პირობა ცალიერი სივრცეა, ცხადია, დემოკრიტს ცალიერი სივრცე სინამდვილედ უნდა გამოეცხადებია. პარმენიდე ცალიერ სივრცეს არარაობას ეძახდა და უარჰყოფდა მის არსებობას; აქედან კი აუცილებელი იყო მისთვის ბუნების არსებობის უარყოფაც. დემოკრიტი, პირუკუ, ქვეყნიერების არსებობას აქსიომატურ ჰუმბარიტებად სთვლიდა და ამიტომაც მისთვის აუცილებელი გახდა ცალიერი სივრცის არსებობის ცნობა: ცალიერი სივრცე არსებობსო, ამბობს დემოკრიტი:

რომ უფრო ნათლად წარმოგვიდგეს ის გადატრიალება, რომელიც დემოკრიტმა აზროვნების ისტორიაში მოახდინა, მისი დამოკიდებულება პარმენიდესთან შემდეგის სილლოგიზმებით შეგვიძლია გაეთვალსაზრისო:

პარმენიდე. თუ არ არის არარაობა (ცალიერი სივრცე), არც მოძრაობა და მრავლობა (ბუნება) არის. არარაობა არ არის (ვინაიდან ეს გამომდინარეობს არარაობის ცნების ლოლიკურ ანალიზიდან). მაშასადამე, მოძრაობა და მრავლობაც (ბუნება) არ არიან.

დემოკრიტი. ცალიერი სივრცე (არარაობა) არის, თუ არის ბუნება (მოძრაობა და მრავლობა). ბუნება არის (ვინაიდან ამას ამტკიცებს ჩვენი გამოცდილება). მაშასადამე, ცალიერი სივრცე (არარაობა) არის.

როგორც ვხედავთ, ამ ორი სილლოგიზმის მთავარი წინამძღვრები ერთსა და იმავე აზრს შეიცავენ; ოღონდ ის, რაც პარმენიდესათვის უპირობო წინამძღვარს წარმოადგენდა, დემოკრიტს პრედიატის შეცვლილი ნიშნით დასკვნაში აქვს მოყვანილი, და პირუკუ, რაც დემოკრიტისათვის წინამძღვარი შეიქმნა, ის პარმენიდესათვის (აგრეთვე შეცვლილი ნიშნით) დასკვნა იყო. ეს ნიშნავს იმას, რომ პარმენიდე გამოდიოდა განყენებული ცნებიდან (არარაობის ცნებიდან) და ამ ცნების შინაარსს, აღმოჩენილს აბსტრაქტული ანალიზის საშუალებით, უქვემდებარებდა ცდის საშუალებით მიღებულ ცოდნას.

(მრავლობის და მოძრაობის წარმოდგენები ხომ ცდისგან მოგვდის): მრავლობა და მოძრაობა არ არსებობენ, რადგან არ არსებობს არა-რაობა. დემოკრიტი კი, წინააღმდეგ ამისა, ცდის საშუალებით მიღებულ დებულებას უქვემდებარებს განყენებული ცნების პრედიკატს: არარაობა არსებობს, რადგან არსებობენ მრავლობა და მოძრაობა.

ატომიზმი და ემ. ფრიად საინტერესოა ეს განსხვავება პარმენიდესა და დემოკრიტს შორის და მასზე ღირს დაფიქრება. აქ ნათლად მოჩანს პრინციპული დამოკიდებულება იდეალიზმსა და მატერიალიზმს შორის. იდეალისტ, პარმენიდე ეყრდნობა საკუთარი აზროვნების სალაროდან ამოღებულ ცნებას, რომლის გენეზისი არ არის ახსნილი და რომლის მნიშვნელობა არ არის შემოწმებული. საიდან მიიღო მან არარაობის ცნება? ან აქვს თუ არა ამ ცნებას ობიექტური მნიშვნელობა? არც ერთს ამ საკითხზე პარმენიდე პასუხს არ იძლევა. ადვილი შესაძლებელია, რომ ეს ცნება კი არაა, უსაბუთოდ შედგენილი ოცნებისებური წარმოდგენაა. ამ შემთხვევაში, მიუხედავად იმისა, რომ ლოლიკა მოითხოვს არარაობის არსებობის უარყოფას, მაინც დებულება „არარაობა არ არსებობს“ კეშმარიტება არ იქნება. მარტო ლოლიკა არ არის საკმარისი გარანტია კეშმარიტებისა: ჩვენ შეგვიძლია ლოლიკურად ვიმსჯელოთ, მაგრამ თუ ამ მსჯელობის გამოსავალი წარმოდგენებზე ყალბია, დასკვნაც ყალბი იქნება. ამიტომ მარტო ლოლიკის საშუალებით კეშმარიტება მიუღწეველია: უპირველეს ყოვლისა საჭიროა შემოწმება წინასწარ მიღებული წარმოდგენებისა, რაც ლოლიკის ფარგლებს სცილდება.

პარმენიდე ამ საჭიროებას არ სცნობდა: „მე მაქვს არარაობის ცნება. მაშ, არარაობა არ არის და მასთან ერთად არ არის მთელი ბუნება“ — აი პარმენიდეს თეორიის ღერძი, რომლის მიხედვით შემცნობი ადამიანის გონება გვევლინება ობიექტური სინამდვილის კანონმდებლად: „სინამდვილე ისეთია, როგორც მოითხოვს ამას ჩემი გონება ან, უკეთ, ჩემი თეორია“. განა ეს შეხედულება არ მოგაგონებსთ ჰეგელს, რომელიც ასტრონომიის ამოცანებს მის მიერ შეთხზული ფილოსოფიური მსოფლმხედველობის საშუალებით სწყვეტდა და, როდესაც მას მოახსენებდნენ, რომ ეს გადაწყვეტილება სინამდვილის ფაქტებს არ ეთანხმებაო, სუვერენულად უპასუხებდა ხოლმე: მით უარესი ფაქტებისათვისო! შეიძლება გონება მართლაც იყოს სინამდვილის კანონმდებელი, მაგრამ გონება და არა თეორია, ვინაიდან რამდენაა უგნური თეორია, ვინ ჩამოსთვლის.

მაშ, ჯერ უნდა დაამტკიცო, რომ შესს შეხედულებებში გონება არსებობს და მხოლოდ შემდეგ შესაძლებელია კიდევ პრეტენზიების განცხადება სინამდვილის კანონმდებლის ტიტულზე. მაგრამ როგორ შეიძლება დამტკიცდეს თეორიის გონიერება, თუ სინამდვილის ფაქტებს ზურგი ვაქციეთ? ამაზე პარმენიდე პასუხს ვერ გაგვცემდა.

დიამეტრულად წინააღმდეგის გზით მიიმართება დემოკრიტის ფილოსოფია. ზარბალია, პარმენიდესთან ერთად დემოკრიტიც სცნობს იმის აუცილებლობას, რომ ადამიანის გონებასა (თეორიის) და სინამდვილეს შორის უნდა სუფევდეს თანხმობა. მაგრამ ამ თანხმობას ის იმ საშუალებით კი არ აღწევს, რომ ფაქტიური სინამდვილე უარაყოს, არამედ იმით, რომ საკუთარ გონებას (თეორიას) ფაქტიურ სინამდვილეს უმორჩილებს. ჩემი აზრების სისტემა (თეორია) უნდა მოეწყოს ისე, რომ ის სინამდვილის ფაქტებს არ ეწინააღმდეგებოდეს. ამრიგად, ცნება ან, უფრო სწორედ, წარმოდგენა კი არ გამოდის ცდაში მოცემული სინამდვილის მბრძანებელად, როგორც ეს პარმენიდეს და შემდეგ ჰეგელის იდეალისტურ ფილოსოფიაში იყო, არამედ თვითონ ის ეწყობა ფაქტიური სინამდვილის კარნახით. ასეთია დემოკრიტის ფილოსოფიის დაფარული პრინციპი, რომელიც, როგორც ვხედავთ, ახლო სდგას მარქსისტულ იდეოლოგიასთან.

უკეთეს პარმენიდე ბუნების კანონებს იმის მიხედვით საზღვრავდა, თუ რა ესაპირობოდა მის მეტაფიზიკას, — დემოკრიტი, პირიქით, თვით მეტაფიზიკას იმისდამიხედვით აშენებს, თუ რა პირობებია საჭირო ბუნების გამოკვლევისათვის. როგორც პარმენიდე, ისე დემოკრიტიც არ უარაყოფდა მეტაფიზიკას (არც მარქსი უარაყოფდა მას: ის უარაყოფდა მხოლოდ იდეალისტურ მეტაფიზიკას). პარმენიდესავე დემოკრიტიც დარწმუნებულია, რომ მეტაფიზიკა და ფიზიკა, ამ უკანასკნელი სიტყვის ფართო მნიშვნელობით, უნდა ეთანხმებოდენ ერთმანეთს, რომ ისინი ერთს მთლიანს შინაგანი წინააღმდეგობისაგან თავისუფალს დებულებათა სისტემას უნდა წარმოადგენდენ. მაგრამ დემოკრიტს საჭიროდ მიაჩნია ხაზი გაუსვას იმ გარემოებას, რომ მეტაფიზიკის, ისე როგორც ფიზიკის და, საზოგადოდ, ყოველი თეორიის, დანიშნულება ის კი არაა, რომ განცდილი მოვლენა უარაყოს, არამედ ის, რომ ეს მოვლენა ახსნას, ცდის მიერ წამოყენებული ამოცანები გადასწყვიტოს, ცდის საშუალებით მიღებული წარმოდგენების გაუგებრობა და წინააღმდეგობა მოსპოს უფრო ღრმა ანალიზით მიღწეულ ცნებების დახმარებით და ხელი შეუწყოს მთლიანი, წინააღმდეგობისაგან თავისუფალი მსოფლმხედველობის შექმნას. პარმენიდეს

მეტაფიზიკა პრინციპიულად არღვევდა ამ ზოთხოვნილებას: ის არამც თუ არ სპობდა ადამიანის აზრების წინააღმდეგობას, არამედ სამუდამოდ აპობდა შუაზე ადამიანის შეგნებას, როდესაც ამტკიცებდა, რომ არ არსებობს მოძრაობა და მრავლობა, ე. ი. ის, რის არსებობას გრძნობები იმდენად გვარწმუნებენ, რამ მისი უარყოფა ადამიანს ფსიქოლოგიურად ვერ ძალუძს. მაშ, ცუდია ის მეტაფიზიკა, რომელიც იმის მაგივრად, რომ ახსნას განცდილი, უარყოფს მის არსებობას, ვინაიდან ყოველი თეორია, კერძოდ მეტაფიზიკაც, მხოლოდ იმისათვის არის, რომ ხელი შეუწყოს ცდის მიერ წამოყენებულ ამოცანების გადაწყვეტას. თეორია, რომელიც ნაცვლად ამისა, უარყოფს თვით ამოცანას, თავის დანიშნულებას სცილდება და ნამდვილ უაზრობად იქცევა. დავიმახსოვროთ ეს აზრი. რომელიც ჩართულია დემოკრიტიკის არგუმენტაციაში, რადგან ის გამოგვადგება შემდეგ თვით ატომისტური მეტაფიზიკის შესაფასებლად.

4.

ნივთიარების პრობლემა.

ზევით ჩვენ მოვანახეთ ერთი წინნამძღვარი ატომისტური ფილოსოფიისა, რომელიც უკანასკნელს დადებითად ახასიათებს, როგორც ვიწრო იდეალიზმის მეტოქეს. ეს დებულებაა: არარაობა ან ცალიერი სივრცე არსებობს ნამდვილად. საჭიროა მოვანახოთ მეორე წინნამძღვარიც და მთელი ატომიზმის სქემა თვალწინ წარმოგვიდგება. ეს წინნამძღვარია დებულება: „არსებობენ ატომები“. რომ სავსებით გავიგოთ ამ დებულების აზრი, საჭიროა მის ისტორიას თვალი გადავაგლოთ.

ეს ისტორია იწყება იმ მომენტიდან, როდესაც რე-
იონიური ფი-
ზიკა. — ლიგიის გავლენისაგან განთავისუფლებულმა აზროვნებამ პირველად დააყენა საკითხი: რა არის ყველაფერი? რა არის საგანთა ბუნება? რა არის საგანთა ძირი? ყველა ეს კითხვა ერთი და იმავე კითხვის სხვადასხვა გამოთქმაა. თალესმა, რომელსაც პირველად აღეძრა ეს საკითხი, მას შემდეგი პასუხი გასცა: ყველაფერი წყალია (ა); წყალია მიწა (ა₁), ჰაერი (ა₂), ცეცხლი (ა₃) პირუტყვი (ა₄), ადამიანი (ა₅)—ერთი სიტყვით, ყველაფერი, რადგან ყველაფერში არის წყალი, რადგან ყველაფერი წყლისაგან შესდგება. ვინც ამას იტყოდა, იმისათვის აუცილებლად იბადებოდა მეორე საკითხი. ვთქვათ, ყველაფერი წყალია; მაგრამ შეიძლება თუ არა ითქვას

რომ მიწა (a_1), მაგალითად, არის უბრალოდ წყალი (a) და მეტი არაფერი: შეიძლება თუ არა ითქვას, რომ მიწა ჯდრის წყალს ($a_1=a$)? ცხადი იყო, რომ ამ კითხვაზე უარყოფითი პასუხი უნდა გავცათ: რომ ერთი კერძო საგანი (მაგალითად, მიწა) უბრალოდ წყალი უფილიყო, მაშინ მეორე კერძო საგანიც, მესამეც, მეოთხეც წყალი უნდა უფილიყო უბრალოდ. ე. ი. ჰაერიც (a_2), ცეცხლიც (a_3), პირუტყვიც (a_4), ადამიანიც (a_5) მხოლოდ წყალი იქნებოდნენ ამ ჰირობის ძალით. მაშასადამე, არავითარი განსხვავება მათ შორის არ დარჩებოდა: თუ $a_1=a$, $a_2=a$, $a_3=a$, $a_4=a$, $a_5=a$, მაშინ $a_1=a_2=a_3=a_4=a_5$. ეს კი იმას ნიშნავს, რომ არ იქნებოდა არც მიწა, არც ჰაერი, არც ცეცხლი, არც პირუტყვი და არც ადამიანი, მაშ, კერძო საგანი (a_1) უნდა იყოს მეტი, ვიდრე საგანთა საყოველთაო ძირი (a). აღვნიშნოთ ეს „მეტი“ b ასოთი. გამოდის, რომ კერძო საგანი a_1 არის უბრალოდ a კი არა, არამედ $a+b_1$ ან $a_1=a+b_1$. ამნაირადვე მეორე საგანიც (a_2) არის მხოლოდ a კი არა, არამედ უკანასკნელზე მეტი; ოღონდ ეს „მეტი“ არ შეიძლება იყოს b_1 , ვინაიდან მაშინ a_2 იგივე იქნებოდა, რაც a_1 . ამიტომ a_2 -ის „მეტი“ უნდა აღვნიშნოთ, როგორც b_2 ე. ი. $a_2=a+b_2$. ამისდაგვარად $a_3=a+b_3$; $a_4=a+b_4$; $a_5=a+b_5$ და ასე სხვ. თითოეული კერძო საგანი შეიცავს საყოველთაო ძირს და კიდევ რაღაც მეტს.

რა არის ეს „მეტი“? ის არის b , მაგრამ სხვადასხვა საგნებში არა ერთი და იგივე, არამედ სხვადასხვა b : a_1 -ში b_1 , a_2 -ში b_2 , a_3 -ში b_3 და ასე ქვევით. როგორია ამ „მეტის“ (b) დამოკიდებულება საგნების საზოგადო ძირთან (a)? როგორც თაღესი, ისე მისი მოწაფე ანაქსიმანდრი ხედავდა, რომ „მეტი“ არ შეიძლება იყოს უბრალო ძირი, b არ შეიძლება იყოს უბრალო a . რომ b უბრალოდ a უფილიყო მაშინ a_1 იგივე იქნებოდა რაც a_2 , a_3 , a_4 , a_5 , ე. ი. არ იქნებოდა. მათ შორის არავითარი განსხვავება: კერძო საგნები ვერ იარსებებდნენ. მაგრამ თუ „მეტი“ არ არის უბრალოდ საყოველთაო ძირი, რა უნდა იყოს ის? სხვანაირად რომ ვთქვათ, რა არის ის, რაც საზოგადო ძირს ემატება და მის სპეციფიკაციას ჰქმნის, რასაც შედეგად მოაქვს მრავალი ერთი მეორისაგან განსხვავებული საგნის არსებობა?

ანაქსიმენი. უახლოესი პასუხი ამ კითხვაზე გაცა ანაქსიმენმა: „მეტი“ (b) არის ძირის მდგომარეობა, ე. ი. „გაბჟელება“ და „გათხელება“. კერძო საგანი, მაგალითად მიწა (a_1) არის ძირი (ასეთ ძირად ანაქსიმენმა წყალის ნაცვლად ჰაერი გამოაცხადა), რომელ-

საც მიემატა „გასქელება“: მიწა უდრის გასქელებულ ჰაერს, $a_1 = a + b_1$. მეორე კერძო საგანიც, ცეცხლი (a_2), არის იგივე ძირი (a), რომელსაც მიემატა მდგომარეობა—„გათხელება“: $a_2 = a + b_2$. როგორც ჩანს, თვითონ ძირი ყოველი მდგომარეობის (გასქელება-გათხელების) გარეშეა განაწილებული: ის არც სქელია, არც თხელი. ის ყოველთვის ერთგვარია და უცვლელად შედის მდგომარეობა დამატებულ საგნებში ან ერთი და იგივეა ჰაერის სხვადასხვა მდგომარეობაში. მაგრამ რა უნდა იყოს ეს? ეს არის ჰაერის ნაწილაკები, როდესაც ისინი უახლოვდებიან ერთმანეთს, ჩვენ ვიტყვი, რომ ჰაერი იკუმშება, სქელდება; როდესაც კი ერთმანეთს შორდებიან, ჩვენ ვიტყვი, რომ ჰაერი იფანტება, თხელდება.

ამრიგად, ნამდვილ ძირად ანაქსიმენისათვის ჰაერის ნაწილაკები იქცენ: რკინა არის გასქელებული ჰაერი, ე. ი. ისეთი რამ, სადაც ჰაერის ნაწილაკები მჭიდროდ არიან, რაც ბევრს ჰაერის ნაწილაკს შეიცავს; ცეცხლი კი არის გათხელებული ჰაერი, ე. ი. ისეთი რამ, რაც ცოტა ჰაერის ნაწილაკს შეიცავს. „ბევრი“ და „ცოტა“-აი რა არჩევს რკინას ცეცხლისაგან; რკინაც იგივეა, რაც ცეცხლი (ორივე ხომ ჰაერის ნაწილაკების შეერთებაა; ოღონდ რკინაში ეს „იგივე“ ბევრად არის, ცეცხლში კი ცოტად.

დიდი ბუნდოვანობაა, შეჰველია, ამ თეორიაში: რა არის „ცოტა“ ან „ბევრი“? მაგალითად, რკინის ერთი კუბიკური მილლიმეტრიც ჰაერის უფრო ბევრს ნაწილაკს შეიცავს, ვიდრე ცეცხლის ასი მილლიონი კუბიკური კილომეტრი?—თუ არა, მაშინ-საქიროა ისე განისაზღვროს წამოყენებული ცნებები ახალი ცნებების დამატების საშუალებით, რომ ბუნდოვანობისათვის აღდგომა არ დარჩეს.

მეორეს მხრით, თუ ჰაერის ნაწილაკებია საგნების საყოველთაო ძირი, მაშინ ყოველ საგანში არის ჰაერის ნაწილაკები, მაშასადამე, ყოველ საგანს უნდა ჰქონდეს ჰაერის თვისებები და არც ერთ საგანში არ უნდა იყოს ისეთი თვისება, რომელიც ეწინააღმდეგება ჰაერის თვისებას. მაგრამ ყველა ამჩნევს, რომ ეს ასე არ არის. ძალიან მოხერხებულად აიჩიოა ანაქსიმენმა „ძირად“ ისეთი ნივთიერება, რომელსაც ხელოვნურის აპპარატით შეუიარაღებელი ადამიანის შემეცნებისათვის თითქმის არავითარი თვისება არ აქვს: არც ფერი, არც გემო, არც სუნია, არც სიმკვრივე. ასე რომ, ვერც თვალთ, ვერც ყურით, ვერც ცხვირით, ვერც კანით მის არსებობას კაცი ვერ იგრძნობს *).

*) შეჰველია, რომ თალესის წყალის ნაკლულეფინებამ მიიყვანა ანაქსიმენი თავის აქტამდის.

მაგრამ მაინც შეიძლება უიარაღოდაც ჰაერში ისეთი თვისების გამონახვა, რომელსაც ეწინააღმდეგება ამა თუ იმ კერძო საგნის თვისება. მაგალითად, ჰაერი მსუბუქია. ჰაერის ნაწილაკებიც მსუბუქი უნდა იყოს. მსუბუქი ნაწილაკების შეერთებამ მსუბუქი საგანი უნდა მოგვცეს ყოველთვის. წინააღმდეგ ამისა, რკინა მძიმეა. რკინის თვისება, მაშასადამე, ეწინააღმდეგება ჰაერის ნაწილაკის თვისებას, ერთი შეუთავსებელია მეორესთან. ეს კი შეუსაბამობაა: თუ ჰაერის ნაწილაკებია საგნების ძირი, ყოველ საგანში უნდა იყოს ჰაერის თვისება და არც ერთ საგანში არ უნდა იყოს ისეთი თვისება, რომელიც ეწინააღმდეგება ჰაერის თვისებას.

ანაქსაგორი. ანაქსიმენის თეორიის ეს ბუნდოვანობა და შინაგანი წინააღმდეგობა უნდა მოხსნილიყო აზროვნების განვითარების შემდეგ საფეხურებზე. ორი გზით მოხდა ეს ცდა: ერთი გზა აირჩია ანაქსაგორმა, მეორე დემოკრიტმა. ანაქსაგორმა ის ნაწილაკები, რომლებისაგან უნდა შემდგარიყვენ საგნები, მხოლოდ ჰაერის ნაწილაკებად კი არა, არამედ სხვადასხვა ნივთიერებათა ნაწილაკებად გამოაცხადა. საგნების ძირი მხოლოდ ჰაერის ნაწილაკები როდია. იმათ გარდა არის ნაწილაკები ოქროს, ვერცხლის, ცეცხლის, წყლის, სისხლის, ძელის, ხორცის, თმის, და მრავალი სხვა ნივთიერების. ე. ი. რამდენიც ერთგვარი სხეულია (ერთგვარ სხეულს კი ანაქსაგორი ისეთ სხეულს ეძახოდა, რომლის მექანიზმი განაწილება არ სცვლის მთელის თვისებას: ხორცი რომ დაეკუწოთ, მაინც ხორცი დავგრჩება, სისხლის უშუპირესი მექანიზმი ნაწილი მაინც სისხლია*), იმდენი სხვადასხვა თვისობრივად უცვლელი ნაწილაკები არსებობს. ცეცხლის ნაწილაკები უმთავრესად სიცხის თვისებას ატარებენ; ყინულის ნაწილაკები უმთავრესად სიცივის თვისებას ატარებენ; წყლის ნაწილაკები უმთავრესად სითხის თვისებას ატარებენ, რკინის ნაწილაკები უმთავრესად სისქის თვისებას ატარებენ. და ასე სხვებსაც აქვს თავისი განსაკუთრებული თვისება: ან სიმძიმე, ან სიმსუბუქე, ან სინათლე, ან სიბნელე, ან სითხე, ან სისქე, ან სიციხე, ან სიცივე. ვთქვათ, რომელიმე საგანი, მაგალითად, ცხოველი, თბილია, მძიმეა და მაგარია. მაშ ეს სხეული შესდგება შესაფერის ნივთიერების ნაწილაკებისაგან. კითხვაზე, რად არის საგანი თბილი—ანაქსაგორის თვალსაზრისით შეიძლებოდა მხოლოდ ასეთი პასუხის გაცემა: საგანი თბილია იმიტომ, რომ ის თბი-

*) Burnet, Die Anfänge der griechischen Philos., 1913, S. 242 ff.

ლი ნაწილაკებისაგან შესდგება. რად არიან თვით ეს ნაწილაკები თბილი?—ეს ასე იყო დასაბამიდან, გვიპასუხებს ანაქსაგორი, ე. ი. საკითხს გადაუწყვეტელად სტოვებს არსებითად.

არ მოგაგონებთ ანაქსაგორი მოლიერი კომედიის განთქმულ გმირს, რომელიც შეკითხვაზე, რისთვის აძინებს ხაშხაში, იოლად უპასუხებდა ხოლმე: იმიტომ აძინებს, რომ მას აქვს დამაძინებელი ძალაო. ვინც ისწავლა ასეთი ოსტატური ხერხი საკითხების გადაწყვეტისა, მისთვის თავსამტვრევი ამოცანები უკვე მოისპო. რად ათრობს ღვინო? იმიტომ რომ ღვინოს აქვს მათრობელი ძალა. რად გვამზიარულებს მუსიკა? იმიტომ, რომ მუსიკას აქვს გამამზიარულებელი ძალა. ასეთი პასუხების პარალელს წარმოადგენენ ანაქსოგორის ფილოსოფიის ნიადაგზე შესაძლებელი პასუხებიც: რად გათბა ოთახი? იმიტომ, რომ მასში შევიდნენ თბილი ნივთიერების ნაწილაკები. რად ამწვანდა მინდორი? იმიტომ, რომ მასში გაჩნდა მწვანე ნაწილაკები, და ასე დაუსრულებლად. არც ერთი საკითხი გამოკვლევას და დაფიქრებასაც არ მოითხოვს, რადგან ერთი მხრით მზგავსი მხოლოდ მზგავსისაგან ჩნდება, მეორეს მხრით კი ელემენტურ თვისებათა მატარებელ ნაწილაკების სახეები განსაზღვრული არ არის, და ყველას შეუძლია თავისი ნაწილაკები შემოგვაჩქოს. მოკლედ რომ ვთქვათ, ანაქსაგორის მოძღვრება, თუმცა ხსნის ანაქსიმენის თეორიის შინაგან წინააღმდეგობას, მაგრამ ეს ხსნა ერთობ ძვირად უჯდება: ის სრულიად სპობს მეცნიერების საჭიროებას. თუ ახალი არც თვისობრიობის, არც რაოდენობის თვალსაზრისით არ შეიძლება გაჩნდეს. მაშ, რა არის საგანში გამოსაკვლევია?—არაფერი. ამ მხრით ანაქსაგორის ჰომეომერები (ნაწილაკები) სრულიად ემზგავსებიან საშუალო საუკუნოების ობსკურანტების მიერ გამოგონილ სუბსტანციულ ფორმებს, რომლებიც თეორიასაც დასცინოდა მოლიერი ზემოხსენებულ კომედიაში.

თუ ანაქსაგორის გზამ წიხში შეგვიყვანა, დემოკლემოკრიტის გზა. რიტმა ისეთი გზა აირჩია, რომელსაც დღესაც, მას შემდეგ, რაც კაცობრიობრიობის საუკეთესო ნაწილმა ოცდაოთხი საუკუნის განმავლობაში იარა ამ გზით, ბოლო არ უჩანს, პრინციპულად თუ ვიმსჯელებთ. ანაქსიმენის თეორიის შინაგან წინააღმდეგობას ის იმიტომ კი არ ასწორებს, რომ საგანთა „ძირებს“, ერთობ აღებული, ანაქსაგორის მზგავსად მიაწეროს ყველა ის თვისება, რომელიც კონკრეტულ საგნებს აქვს. არა, ის ირჩევს დიამეტრულ

ლად წინააღმდეგ გზას“) საგანთა „ძირებს“ ან ნაწილაკებს ის იმ თვისებასაც კი აცილებს, რომლებსაც ატარებს ჰაერი, როგორც კონკრეტული საგანი. ნაწილაკები, რომლებსაგანაც შესდგება საგნები, არ არიან ჰაერის ნაწილაკები. მაშ არ აქვთ ჰაერის კერძო ნიშნები, ისე როგორც არა აქვთ მათ არც ერთი კონკრეტული საგნის კერძო ნიშნები. აი ასეთს ნაწილაკებს ეწოდება ატომები.

მეორეს მხრით, ეს ნაწილაკები ან ატომები არც სრულიად მოკლებული არიან ყოველგვარ თვისებას. ასე რომ ყოფილიყო, რა განსხვავება იქნებოდა ატომსა და არარაობას შორის? არავითარი. მაგრამ არარაობა ხომ ვერ ახსნიდა არსებულ ბუნებას. ამიტომაც დემოკრიტმა საჭიროდ სცნო მიეწერა ატომებისათვის თვისებები. ამ თვისებების განსაზღვრაშია უმთავრესად ატომიზმის ახალი ნაბიჯი, რომელმაც მოსპო ანაქსიმენის თეორიის ზემოაღნიშნული ბუნდოვანობა და საესებით განსაზღვრა საგანთა შემადგენელ ნაწილაკების ბუნება. ამ განსაზღვრას დემოკრიტი იმდენ მნიშვნელობას აძლევდა და იმდენი ენერგია დაახარჯა მას, რომ ზომასაც გადააქარბა: ზედმეტი პოსტულატებით დაამძიმა თავისი თეორია, როგორც ამას ქვევით დავინახავთ.

• 5.

ატომიზმის პრედიკატები.

განუყოფელობა. უკვე თვით სახელი ატომისა გვიჩვენებს ერთს მის მთავარ თვისებას. ბერძნული სიტყვა *ἀτομος* წარმოსდგება *ἄμω* ზმნიდან. *ἄμω* კი ითარგმნება ქართულად სიტყვით „გვეეთავ“ ან „გჭრი“, „ვაპობ“. პრეფიქსი „*α*“ უარყოფას აღნიშნავს ამრიგად მთელი სიტყვა *ἀτομος* უდრის ქართულს „განუყოფელი“, „განუქრელი“ ან კიდევ „განუპობელი“, „განუყოფელი“. როგორც მისი სახელწოდებიდან სჩანს, ატომი ყოფილა ისეთი რამ, რისი განკვეთა, გაყოფა ან განაწილება შეუძლებელია. ეს ისეთი ნაწილაკია, რომელსაც თვითონ არავითარი ნაწილი არ აქვს.

*) ასე ეწვეწვეტო ჩვენ ატომიზმის გენეზისის საკითხს. ერთნაირად ცდებიან ისინი, ვინც ჰფიქრობს, რომ ატომიზმი მხოლოდ პარმენიდესაგან წარმოსდგა (Zeller) და ისინი, ვინც ჰფიქრობს, რომ ატომიზმი მხოლოდ ანაქსაგორისაგან წარმოსდგა (Burnet). ნამდვილად ატომიზმი წარმოსდგა ორივესაგან. ორივენი (პარმენიდე და ანაქსაგორი) სპობენ მეცნიერულ კვლევის შესაძლებლობას. ორივე იდეალისტური მსოფლმხედველობის წარმომადგენლებია, ამიტომ ორივეს უსწორდება ატომიზმი. და ამ გარემოებაშია მისი გენეზისიც საძიებელი.

რამ აიძულა დემოკრიტი მიეღო დებულება, რომ ატომი განუყოფელია? საქმე შემდეგი იყო: უკეთუ დემოკრიტი მიიღებდა, რომ ატომს ნაწილები აქვს, მაშინ მას უნდა მიეღო, რომ ამ ნაწილებსაც აქვს ახალი ნაწილები, ამ უკანასკნელებსაც—თავისი ნაწილები, და ასე დაუსრულებლად. მაგრამ უკვე პარმენიდეს მოწაფემ ძენონა დაამტკიცა, რომ ის, ვინც სხეულის დაუსრულებელი გაყოფის შესაძლებლობას იღებს, მთელს სხეულს არარაობად აქცევს. ძენონის არგუმენტაცია იმ ზომამდე დასაბუთებული იყო, რომ მისი უყურადღებოდ დატოვება შეუძლებელი გახდა.

დემოკრიტმაც გაუწია ამას ანგარიში და აღიარა, რომ საგნების „ძირები“ არიან ატომები, რომლების გაყოფა არ შეიძლება, რომლებსაც, მაშასადამე, ნაწილები არა აქვთ.

სავსეობა. მაგრამ რატომ არა აქვს ატომს ნაწილები? რატომ არ შეიძლება ატომის გაყოფა? შეიძლება იმიტომ, რომ ის განუფენელია, ე. ი. მას არა აქვს არც სიგრძე, არც განი, არც სიმაღლე? არა, ატომი განუფენელია. მართალია, ატომი ძლიერ პატარა მოცულობის სხეულია, მაგრამ მას მაინც უჭირავს ადგილი სივრცეში, როგორც საზოგადოდ ყოველს განუფენილ არსებას, ყოველ სხეულს. ატომები რომ განუფენელი იყოს, მათგან განუფენილი საგნები ვერ წარმოსდგებოდა—იმეორებს დემოკრიტი იმავე ძენონის აზრს. მაშ, თუ ატომი განუფენელი სხეულია, რატომ არ შეიძლება მისი გაყოფა? ამ კითხვაზე პასუხის გასაცემად დემოკრიტმა ისარგებლა პარმენიდეს აზრით: გაყოფა შეიძლება მხოლოდ იმისი, რაშიც სიცალდრე არის, მხოლოდ ცალიერ სივრცეს შეუძლია. გაანაწილოს საგანი. მაგრამ ატომი არის ისეთი რამ, რაშიც სიცალიერე არ არის. ატომი სრულიად სავსეა ნივთიერებით. ამიტომაც არის ის განუყოფელი.—ესეც ახალი თვისება ატომისა: ის სრულიად სავსეა ნივთიერებით. ამიტომ არ შეიძლება ატომის შეკუმშვა.

შეუვალეობა. მთელი ქვეყნიერების სიმძიმე რომ დააწვეს ერთს ატომს, ის მაინც არ შეიკუმშება. არც სხვა საგნის მიღება შეუძლია ატომს: ატომი შეუვალეა. ის ადგილი, რომელიც ატომს უჭირავს, უჭირავს მხოლოდ მას: მეორე ატომს არ შეუძლია დაიჭიროს სულ ოდნავი ნაწილიც კი ამ ადგილისა, ე. ი. არ შეუძლია შეიკრას პირველ ატომში. მართალია, ატომს შეუძლია გამოავდოს მეორე ატომი მის შიერ დაქერილ ადგილიდან და ამის შემდეგ დაიჭიროს განთავისუფლებული ალაგი; მაგრამ სანამ ატომს რომელიმე ადგილი უჭირავს, ის სრულიად ავსებს მას და სხვისათ-

ვის თავისუფალი ადგილი იქ არ რჩება. ამ თვისებას თანამედროვე ტერმინით ეძახიან გარემდებარებას: ატომები აბსოლიუტურად გარემდებარე არსებანი არიან ერთი-მეორისათვის.

მარადიულობა. არ შეიძლება, რომ ატომის არსებობა შესწყდეს;

არ შეიძლება ატომი მოისპოს. მართლაც, როგორ უნდა მოისპოს ატომი? გახაწნა მას არ შეუძლია, როგორც იხაწნება, მაგალითად, ლეში, ეინაიდან ატომს არ აქვს ნაწილები. თუ ატომი შესწყვეტს არსებობას, ის უტბად უნდა არაარაობად იქცეს, ე. ი. მოუშნადებლად გაჰქრეს. დემოკრიტის აზრით, ეს შეუწყნარებელია: ის, რაც არის, არ შეიძლება არაარაობად იქცეს ან არსებული არ შეიძლება გაჰქრეს. ამიტომ ატომის არსებობას ბოლო არა აქვს.

ანასთან ერთად ატომის არსებობას არც დასაწყისი აქვს: ატომი ვერ გაჩნდებოდა ისე, როგორც ჩნდება საგანი თავის შემადგენელ ნაწილებისაგან (მაგალითად, სახლი აგურებისაგან), რადგან ატომს ნაწილები არ აქვს. ატომი ვერ გაჩნდებოდა ვერც მეორე ატომისაგან, ე. ი. ვერ დაიბადებოდა მისგან, ვინაიდან ამ შემთხვევაში გამჩენელ ატომს თავისი ნაწილი უნდა გაეტანებია გაჩენილისათვის, ისე როგორც მშობელი ატანს ნაშობს. მაგრამ ატომს ნაწილი არ აქვს, მაშასადამე, თუ ატომი გაჩნდებოდა, ის უნდა გაჩენილიყო უტბად არაარაობისაგან. მაგრამ ესეც დემოკრიტის აქსიომატური დებულების ძალით შეუძლებელია: როგორც არსებული არაარაობად არ იქცევა, ისე არაარაობაც არსებულად არ იქცევა; ან არსებული არაარაობისაგან არ ჩნდება.

ის, რაც არ ჩნდება და არ ისპობა, მარადიულია. ასეთია სწორედ ატომიც, რომელიც მარად არსებობს, მუდამ უცვლელი, მუდამ ერთი და იგივე. თუ ასეა, ატომების რაოდენობაც მსოფლიოში ერთი და იგივე უნდა იყოს: ახალი ატომები მსოფლიოს არ ემატება და ძველიც არ აკლდება.

უცვლელი ატომი ახალს არაფერს ჰქმნის. მას არ შეუძლია წარმოშვას თავის არსებიდან მოძრაობა, ან მოსპოს მოძრაობა, რომელიც მას ერთხელ გაჩეზე მიზეზმა დააკისრა. ეს იმას ნიშნავს, რომ თუ ატომი გაჩერებულია, ის ვერ ამოძრავდება თავისით და თუ ის მოძრაობს, ვერც თავისით გაჩერდება: ატომი ინეტტულია.

აბსტრაქტობა. არც გემო, არც ფერი, არც სუნნი, ე. ი. ყველაფერი,

რასაც ლოკის შემდეგ მეორე ხარისხოვან თვისებებს უწოდებენ, ატომს არ აქვს. მას აქვს როგორც ყოველს განფებილს არსებასიდიდე, მაგრამ ისეთი მცირე, რომ მისი დანახვა შეუძლებელია. ამიტომ ატომი გრძნობების საშუალებით არ შეიცნობა.

ზემო ჩამოთვლილი თვისებანი ყველა ატომისათვის საზოგადოა. ამ თვისებათა განსაზღვრაში დემოკრიტიზმა ისარგებლა პარმენიდეს მეტაფიზიკური ცნებით, რომელსაც უკანასკნელი აღნიშნავდა სიტყვებით „ერთი“ (ἓν) „არსი“ (τὸν ὄν), და ამ ცნების პრედიკატები გადმოიტანა თავის ატომებზე.

ატომების ურთიერთი განსხვავება. მაგრამ ატომებს მხოლოდ საზოგადო თვისებანი როდი აქვთ. ისინი განირჩევიან ერთი-მეორისაგან. უპირველეს ყოვლისა განირჩევიან ნუმერულად: ერთი ატომი არ არის მეორე ატომი. ასეთი ერთი მეორისაგან განსხვავებულ ატომების რიცხვი უსაზღვროა: ცხადია, რომ ცალიერი სივრცეც, რომელშიც ატომები იმყოფებიან, უსაზღვრო უნდა იყოს. ამ ნუმერულ განსხვავებასთან არის დაკავშირებული ისიც, რომ ატომები განირჩევიან ურთიერთ შორის იმ ადგილით, რომელიც თითოეულს უკირავს დროის ერთსა და იმავე მომენტში.

ამაზე მეტს მნიშვნელობას აძლევს დემოკრიტი ატომების განსხვავებას სიდიდით (μέγεθος) და მოყვანილობით (ῥασιμα). თუმცა ატომებს ძლიერ მცირე მოცულობა აქვთ, მაგრამ ამ მოცულობის ფარგლებშიც არსებობს განსხვავება უფრო დიდსა და უფრო პატარა ატომებს შორის. აგრეთვე მოყვანილობითაც განირჩევიან ატომები: არის ატომი სამკუთხიანი, ოთხკუთხიანი, მრავალკუთხიანი, მრგვალი, მოგრძო, ამოზურცული, ამოღრმავებული, წვეტიანი და სხვა. ასეთი ფორმების რიცხვი უსაზღვროა. მოყვანილობით ან ფორმით განსხვავებას დემოკრიტი ისეთს მნიშვნელობას აძლევდა, რომ ის ხშირად ატომებს უბრალოდ „ფორმებს“ (ἰδέα) უწოდებდა.

ატომები, როგორც საგნების ძირები. ზემოაღწერილი ატომები წარმოადგენენ საგნების „ძირებს“: მათგან შესდგება ყველაფერი, რაც არის. საგნები განირჩევიან ურთიერთ შორის იმ ატომებისა გამო, რომლებსაგანაც ისინი შესდგებიან. ატომები, რომლებიც ერთს საგანში იმყოფებიან, განირჩევიან იმ ატომებისაგან, რომლებიც მეორე საგანში არიან ან თავისი მოყვანილობით (ῥασιμα), ან თავისი მდგომარეობით (τάξις), ან თავისი წყობით (ἰσότης), ან თავისი სიდიდით (μέγεθος). ამის მიხედვით განირჩევიან საგნებიც.

ბუნება შეიძლება შევადაროთ წიგნს. ამ წიგნის სიტყვები იგივეა, რაც საგნები ბუნებისა. სიტყვები შესდგება ასოებისაგან; საგნებიც ატომებისაგან შესდგება. ატომები საგნებისათვის იგივეა, რაც ასოები

სიტყვებისათვის. იმის მიხედვით, თუ როგორი მოყვანილობის ასოები სიტყვაში და აგრეთვე როგორია მათი წყობა, იცვლება თვით სიტყვა. ასოები დ, ა, თ, ა მოგვცემენ ხან სიტყვას „დათა“, ხან სიტყვას „თადა“, ხან სულ სხვა სიტყვას „ადათ“, იმის მიხედვით, თუ როგორ არიან ეს ასოები დაწყობილი ან როგორია მათი წყობა (ეხლა გავიგეთ რას ნიშნავს „წყობა“). მეორეს მხრით, არც ერთს ზემოყვანილ სიტყვას არ მოგვცემს ასოები ნ, ი, ნ, ო, როგორც გინდათ ისე დააწყვეთ ისინი. რატომ? იმიტომ, რომ ეს ასოები განირჩევა თავისი მოყვანილობით (და, მაშასადამე, მნიშვნელობითაც) იმ ასოებისაგან, რომლებისაგან შესდგება ზემოყვანილი სიტყვები (ეხლა უკედ გავიგეთ, რას ნიშნავს „მოყვანილობა“). ასეთია ატომების და საგნების დამოკიდებულებაც, იმ განსხვავებით ოღონდ, რომ: 1. ატომთა სხვადასხვა მოყვანილობის რიცხვი უსაზღვროა, ასოების მოყვანილობის რიცხვი კი მცირეა: იმდენი მოყვანილობა არის ხომ ასოებში, რამდენიც ასოებია ანბანში; 2. ასოს ყოველთვის ერთი და იგივე მდგომარეობა აქვს. (მაგალითად, ის არ შეიძლება გადაბრუნებულად ან შექცეულად დაიწეროს: „ო“-ს მაგიერად არ შეიძლება დაიწეროს „ა“ ან „ე“. ატომს კი შესაძლებელია მრავალი სხვადასხვა მდგომარეობა ჰქონდეს: გადაბრუნებული, დახრილი, წაქცეული და სხვა ათასი (ესეც გავიგეთ, რას ეძახოდა დემოკრიტი ატომის „მდგომარეობას“). ეს გარემოება, რა თქმა უნდა, საგანთა განსხვავების შესაძლებელ რიცხვს კიდევ უფრო ამრავლებს. როგორც ვხედავთ, დემოკრიტი ძალიან მონდომებული ყოფილა დემტკიცებია, რომ უსაზღვრო რიცხვი ერთ-მეორისაგან განსხვავებული საგნებისა, რომლებიც ბუნებაში იმყოფება, შეიძლება ახსნილი იქნას უცვლელ ატომების შეერთებით, რომ სხვადასხვა შეერთების შესაძლებლობა არ არის ბუნებაში არსებულ განსხვავებულ საგნებზე ნაკლები თავისი რიცხვით; იმდენად ყოფილა მინდობილი, რომ დღეს მისი ცდა ღიმღისაც იწვევს: განა მხოლოდ ატომის ორი ფორმა საკმაო არ იქნებოდა მთელი ბუნების საგნების ასახსნელად? არამც თუ ორი, ერთი ფორმაც ჰქმაროდა იმ პირობებში, რომელიც დემოკრიტს მიღებული ჰქონდა. დემოკრიტმა კი ერთის ნაცვლად ატომების ფორმების (მოყვანილობის) რაოდენობა უსაზღვროდ აღიარა, და ზედ დაურთო კიდევ ატომების განსხვავება სიდიდით, მდგომარეობით და წყობით^{*)}, რადგან მას კა-

*) უნდა ოლინქმოს ბაინკ, რომ სქანასწელი ცნებით დემოკრიტმა გაუხსრო წინ თანამედროვე ორგანიული ქიმიის იზომერიის კანონს, რომლის ძალით ერთი და იგივე ატომები, ერთდროულად პროპორციით დებული სხვადასხვა საგნებს იპლევთან იმის გამო, რომ მათი წყობა სხვადასხვაა.

გად არ ჰქონდა შეგნებული რიცხვის მნიშვნელობა ბუნებაში, არ
ესმოდა ნათემატიკის ადგილი ბუნებისმეტყველებაში: პითაგორე-
ლებმა ყველაზე ნაკლები გავლენა მოახდინეს დემოკრიტზე.

აღმშენებელი. ატომებს რომელი მწერლები (ლუკრეციუსი) ელა-
მენტებს უწოდებენ (elementa^{*)}). ეხლა გვესმის,
რატომ ლათინური სიტყვის elementum-ის ძირი შესდგება შევ-
დგეი ნაწილებისაგან: el, em, en. ესენი კი ლათინური სახელებია
ასოების l, m, n, რომლებიც საზოგადოდ მთელი ანბანის აღსანიშნა-
ვად იხმარებოდნენ. ატომები არის elementa, ან ანბანი, რომლითაც
დაწერილია ბუნების დიადი წიგნი ^{*)}).

სიტყვა ჩნდება, როდესაც ასოები დაახლოებული იქნებიან.
აგრეთვე საგანიც ჩნდება, როდესაც მისი შემადგენელი ატომები
უკავშირდებიან ერთმანეთს. საგნები ისპობა, როდესაც მისი ატო-
მები შორდებიან ერთმანეთს. ბოლოსდაბოლოს აბსოლუტური გაჩენა
და მოსპობა (ე. ი. გაჩენა არარაობისაგან და არარაობად გადაქცე-
ვა) არ ხდება; ხდება მხოლოდ მარადის არსებულ ატომების შეერ-
თება და დაშლა, რაც ჩვენ გვევლინება, როგორც საგნების გაჩენა
და მოსპობა. სხვა გვარად რომ ვთქვათ, არის მხოლოდ შედარებითი
გაჩენა და მოსპობა.

თვისებათა ამრიგად ფერადი, გემრიელი, სურნელოვანი და სხვა
კლასიფიკაცია. ამდაგვარი თვისების შემცველი საგნები წარმო-
სდგებიან უფერო, უგემო, უსუნო ატომებისაგან. თუ
საგანი ატომების ჯამია და მეტი არაფერი, ცხადია, რომ მისი ფერი,
გემო და სუნი ნამდვილად არ არსებობენ, რადგან ატომებს ეს
თვისებანი არ აქვთ. მაშ, რა არის ეს თვისებები, თუ ისინი ნამდვი-
ლად არ არსებობენ? ისინი მოჩვენებაა. მათ პირობითი არსებობა
აქვთ: ისინი არსებობენ მხოლოდ იმისთვის, ვინც მათ განიცდის. თუ
არის ვინმე, ფერის განმცდელი, ფერიც არის. თუ არავინ არის ფე-
რის განმცდელი, არც ფერი არის, რადგან ფერი ნამდვილად ან და-
მოუკიდებლად განმცდელისაგან, თავის თავად, ე. ი. თვით ატომებში,
არ არსებობს.

მაშ, რა თვისებანი არსებობენ საგანში ნამდვილად? ის თვი-
სებანი, რომელნიც ატომებშიც არიან: განფენილობა, სიდიდე, სიმა-
გრე—ასე დაუდვა ატომიზმმა სათავე თვისებების კლასიფიკაციას,

^{*)} Lucretius, De rerum natura. I, 198.

^{**)} დიოსს სიტყვა elementa გამოჰყავს elephantum სიტყვიდან Diels; Elementum S. 2). მაგრამ მის მოსხრებას სხვები არ ეთანხმებიან.

რომელიც ახალ დროს გალილეის და დეკარტის გავლენით კვლავ აღსდგა და ლოკის მიერ გაპოპულარებულ იქნა.

ატომიზმის მე- ასეთია დემოკრიტის მეტაფიზიკის მთავარი დებუ-
თოლოგია. ლებანი. აქედან გამომდინარეობს ატომიზმის მეთო-

ლოლოგია, ე. ი. წარმოდგენა იმაზე, თუ რა წესით უნდა სწარმოებდეს ბუნების გამოკვლევა. რას ნიშნავს საგნის ახსნა, მისი შეცნობა? საგნის ახსნა ნიშნავს იმის გამოკვლევას, თუ რა მოყვანილობის და სიდიდის ატომებისაგან არის ის შემდგარი, როგორია ამ ატომების წყობა და როგორია თითოეულის მდგომარეობა. როდის არის დასრულებული საგნის შესწავლა? როდესაც აღმოჩენილია საგნის ატომების სიდიდე, მოყვანილობა, წყობა და მდგომარეობა. მაშ, ვინც საგნის შეცნობის საქმეში ჩერდება იმაზე, რასაც მას გრძნობა უჩვენებს, ე. ი. კმაყოფილდება, მაგალითად, თაფლის შესწავლის საქმეში იმით, რომ შეიცნო მისი გემო, ფერი, სუნი--ის ქეშმარიტ ცოდნას ვერ აღწევს; მისი წარმოდგენა საგანზე **ბნელია** (σχελη). ქეშმარიტება უფრო ღრმად არის (ἐν βάθει): ის დაფარულია გრძნობების ჩვენების ქვეშ. ქეშმარიტება ჩვენს მაგალითში თაფლის შემადგენელ ატომების შეცნობაშია, რაიც აზროვნების საშუალებით შეიძლება მხოლოდ განხორციელდეს. აზროვნების საშუალებით მიღწეული ცოდნაა მხოლოდ ნამდვილი ცოდნა (γνηση) როგორც ვხედავთ, მატერიალისტი დემოკრიტი აზროვნებას ქეშმარიტების შესაცნობად გრძნობებზე უფრო მაღლა იყენებს.

შემეცნების სფეროდან დემოკრიტი სდევნის არა მხოლოდ გარეგნულ გრძნობას, არამედ შინაგანსაც: სიყვარულს, სიძულვილს, თავმოყვარეობას და სხვა პიროვნული ხასიათის ზრახვებს შემეცნებაში წილი არ უნდა ჰქონდესო. ამასთან ერთად არაერთარი საიდუმლოებისათვის ან სასწაულისათვის მსოფლიოში ადგილი არ რჩება: ყველაფერს აქვს თავისი მიზეზი, ყველაფერში ატომების კომბინაცია და ცალიერი სივრცეა, მეტი არაფერი. დემოკრიტის ფილოსოფიით ყოველად შეუწყნარებელია ასეთი მსჯელობა, მაგალითად: „მე მინდა, რომ *a* იყოს *b*. მაშასადამე, *a* არის *b*“. შეიძლება; მე მინდა, რომ *a* იყოს *b*, მაგრამ *a* არ შეიძლება იყოს *b* საკუთარი მიზეზის გარეშე, და ეს მიზეზიც მასში უნდა ვეძიოთ და არა ჩვენს სურვილებში.

ატომების მო- ყველაფერს აქვს თავისი მიზეზი. ატომების შეერ-
ძრაობის მიზეზი. თებასა და დაშლასაც უნდა ჰქონდეს მიზეზი.

რა არის ეს მიზეზი?

თავის თავად ცხადია თითქმის, რომ ატომების შეერთებისა და

დაშლის უახლოესი მიზეზი არის ატომების მოძრაობა. თუ ატომები, გაბნეულნი უსაზღვრო სივრცეში, არ მოძრაობენ, ისინი ერთმანეთს ვერ შეხვდებიან და, მაშასადამე, კონკრეტულ საგნების წარმოსაშობად ვერ შეერთდებიან. მეორეს მხრით, თუ ატომები არ მოძრაობენ, ის ატომები, რომლებიც შეერთებული არიან რომელიმე კონკრეტულ საგანში (ვთქვათ, იმ ფიკეში, რომელიც ჩემი ოთახის წინ დგას), მუდამ ერთად იქნებიან, და ეს საგანიც მარად იქნება. მაგრამ მარადიული კონკრეტული საგანი არ არსებობს, ამაში დარწმუნებულია დემოკრიტი. ჩემი ფიკეიც სხვა საგნებსავეთ წარმავალია. ეს კი იმიტომ, რომ ატომებს, რომლებიც მასში არიან თავმოყრილი, შეუძლიათ ამოძრავდნ და დაიშალონ.

რა ამოძრავებს ატომებს? უპირველეს ყოვლისა, [უნდა გავიხსენოთ, რომ გაჩერებული ატომი თავისთავად ვერ ამოძრავდება და ამოძრავებული ვერ გაჩერდება: ატომი ვერ ჰქმნის თავის არსებიდან მოძრაობას. ჩვენც ზუსტად ენით, იმას, რაც თავისთავად ჰქმნის მოძრაობას, ვეძახით ცოცხალს. ატომი არ არის ცოცხალი არსება. ატომი სიცოცხლეს მოკლებულია ან მკვდარია¹⁾].

მოძრაობის და- მაშ, საიდან გაჩნდა მოძრაობა ატომებისა? არსად-
ცულობა დან. მოძრაობა არ არის გაჩენილი, ისე როგორც არ არის გაჩენილი ატომიც. მოძრაობა მუდამ იყო და²⁾ მუდამ იქნება: მოძრაობა ატომებისა მსოფლიოში, ისე როგორც თვით ატომები, მარადიულია. შეიძლება მოძრაობის გადაცემა ერთი ატომისაგან მეორე ატომზე, მაგრამ მოძრაობის გადამცემი ატომი ჰპარგავს თვითონ მოძრაობის იმ რაოდენობას, რომელსაც იძენს მისგან მოძრაობის მიმღები ატომი.

თუ ასეა, მაშინ, ცხადია, მოძრაობის რაოდენობა მსოფლიოში, როგორც ატომების რაოდენობაც, მარად უცვლელი ყოფილა. ათასი წლის წინად მსოფლიოში იმდენი მოძრაობა იყო, რამდენიც ათასი წლის შემდეგ იქნება, ოღონდ განაწილება ამ მოძრაობისა სხვადასხვა იქნება: ატომებმა, რომლებიც წინად მოძრაობდნ, შეიძლება თავისი მოძრაობა სხვა ატომებს გადასცენ და თვითონ უძრავი შეიქნენ; ან წინად უძრავმა ატომებმა შეიძლება სხვა ატომებისაგან

¹⁾ ძლიერ შემდარია გომპერცი, რომელიც იღიარებს ატომისტებს, ერთის მხრით, პანსიკისტებს, ჯორდანო ბრუნოს და ლეიბნიცს, მეორეს მხრით კი საბერძნეთის ჰილოპოისტებს, რომლებიც ჰფიქრობდნ, რომ ყოველი ნივთიერება იცოცხლით არის აღჭურვილი. Gomperz, Griechische Denker, I, 227.

მოძრაობა მიიღონ და ამოძრავდნენ. ეს გადაცემა მოძრაობისა მხოლოდ დაჯახების ან შეხების საშუალებით ხდება. ატომს არ შეუძლია გაჩერებული ატომი აამოძრავოს შორიდან, თუ არ შეეხო მას: ან თვითონ უშუალოდ ან შუაში მყოფ ატომების საშუალებით. ამით უარყოფილია ის, რასაც შემდეგ ეძახდნენ *actio in distans*, და წამოყენებულია მოთხოვნილება, რომ ყოველი მოძრაობა მექანიური მიზეზით იქნეს ახსნილი. მაშ, ასე: იცვლება მხოლოდ განაწილება მოძრაობისა და არა მისი ჯამი მსოფლიოში.

უმართებულო დემოკრიტს ხშირად უსაყვედურებდნენ, რომ მან საუვედურო. შეცდომა ჩაიდინა, როდესაც უარპყო საკიროება მსოფლიო მოძრაობის გაჩენის მიზეზი დაესახელე-

ბია. ასეთი საყვედურით მიმართა მას უკვე დიდმა არისტოტელმა,*) რომელიც ჭეიქრობდა, რომ დემოკრიტს ეს ზერელობის გამო მოუვიდა, რატგან ძნელი იყო მოძრაობის პირველი მიზეზის ჩვენებაო. სხვა მწერლები უფრო შორს მიდიან: ისინი უსაყვედურებენ დემოკრიტს, რომ მან მსოფლიოში თავისი მოძღვრებით შემთხვევა გაამეფუაო.

ეს საყვედურები სრულიად უსაბუთოა. დემოკრიტი პირიქით, იმას ამტკიცებდა დაუღალავად, რომ შემთხვევით ან უმიზეზოდ (*μάτην*) მსოფლიოში არაფერი ხდება, რომ ყველაფერი დასაბუთებელია თავისი მიზეზით. „არც ერთი საგანი არ ჩნდება უმიზეზოდ, არამედ ყოველივე ჩნდება განსაზღვრული საფუძვლისა გამო და აუცილებლობის გავლენით“, ამბობს ატომისტების თხზულების ერთი ნაწყვეტი**) ის, რასაც ჩვენ შემთხვევითს ვეძახით, ნამდვილად შემთხვევითი კი არა, აუცილებელია.

ერთი ძველი მწერლის (სიმლიკიოსის) მაგალითა ვიხმაროთ და ვთქვათ, ვინმე ქაჩალი სხვებთან ერთად ბალში სეირნობს. სიცხისაგან შეწუხებულმა ქაჩალმა მოიხადა ქუდი***). სწორედ ამ დროს ჰერში მფრინავ არწივს გაუფარდა კლანჭებიდან კუ, რომელიც მას საღდაც დაეჭირა, და კუ ქაჩალს ბელატზე ეცემა. გაგველიმება და ვიტყვი: შემთხვევაა. რატომ მაინც და მაინც იმ დროს მიფრინავდა არწივი ბალის ზევით, როდესაც იქ ჩვენი ქაჩალი სეირნობდა? რატომ მაინც და მაინც ქაჩალს მოხვდა გავარდნილი კუ? რატომ მაინც და მაინც თავში მოხვდა? რატომ მაინც და მაინც იქ მოხვდა, სადაც

*) Aristol. Metaph., 1,4 ბოლოში.

**) Diels, Vorsokratiker, 54, B, fr. 2.

***) იმას მაგალითისათვის ვიშობთ, რადგან ნამდვილად ბერძნები თავის ქალაქში ქუდს არ ატარებდნენ და თავზე იხურავდნენ მხოლოდ უცხოეთში გამგზავრებისას.

თმა არ ებადა? ასეთი „რატომ“ გამოუღეველია: ყველას ვინ ჩამოსთვლის? დემოკრიტის თვალსაზრისით, ყველა ამ „რატომ“-ს აქვს თავისი შესაფერისი პასუხი, რომელიც შეიძლება მონახულიყო, რომ ჩვენი ცოდნა უფრო ფართო იყოს: კუ აუცილებლად უნდა ქაჩაღს სწორედ თავში მოხვედროდა. ეს დასაბუთებული იყო მთელი მსოფლიოს არსებობით. ამრიგად, თუ შემთხვევას უმიზეზო მოვლენას ვეძახით, ასეთი რამ დემოკრიტს შეუძლებლად მიაჩნია.

მაგრამ შემთხვევას ვეძახით ჩვენ ისეთ მოვლენასაც, რომელიც თავისი მიზეზით თუმცა დასაბუთებულია, მაგრამ გონების მიერ გამოწვეული არ არის, რომელიც განზრახულად არ მომხდარა. არისტოტელის მაგალითი რომ ვიხმაროთ, ვთქვათ, ვინმე მიდის თავის საქმისათვის ქალაქის მოედანზე და ხვდება იქ ნაცნობს, რომელთან შეხვედრას განზრახული არ ჰქონდა. ასეთ შეხვედრაზედაც ვიტყვით, რომ ის შემთხვევითი იყო, თუმცა ვიცით, რომ უმიზეზოდ ის არ მომხდარა და ვარჩევთ მას იმ შეხვედრისაგან, რომელიც წინასწარ განზრახული იყო. თუ შემთხვევა მხოლოდ ეს არის, მაშინ, მართალია, დემოკრიტისათვის მოძრაობა ატომებისა შემთხვევითია: ატომი მოძრაობს მხოლოდ მეორე უფრო ატომის დაჯახების გამო. არავითარი გონიერი არსება არ მიმართავს თავის ხურვილის თანახმად ატომების მოძრაობას. არავითარ გონიერ არსებას არ შეუქმნია ატომების მოძრაობა, როგორც ჰელიკრობდა, მაგალითად, ანაქსაგორი. მოძრაობა მსოფლიოში ისეთივე დაუსაბამოა, როგორც დაუსაბამოა ატომები. არავის არ შეეძლო მისი შექმნა, ვინაიდან ეს იქნებოდა არსებულის არაფრისაგან გაჩენა, რაც დემოკრიტის ფილოსოფიით მიუღებელია. ატომებთან და სიცალიერესთან ერთად მოძრაობა წარმოადგენს თავდაპირველად მოცემულ ფაქტს, რომლის საშუალებითაც უნდა აიხსნას ყველაფერი და რომელიც თვითონ ახსნას არ საჭიროებს.

ჰქონდა თუ არა დემოკრიტს უფლება მსოფლიო მოძრაობის მიზეზის აღნიშვნაზე უარი განეცხადებია? უეჭველად ჰქონდა. ყოველი ახსნა ჩერდება, ბოლოს და ბოლოს, ისეთ რამეზე, რაც თვითონ აუხსნელია; ყოველი დედუქცია აქსიომატური დებულებით იწყება. მსოფლიო მოძრაობის არსებობაც დემოკრიტისათვის აქსიომა იყო. ეს იმას არ ნიშნავს, რომ დემოკრიტისათვის მოძრაობა იყო ატომის შინაგანი, მოუცილებელი თვისება: მან კარგად იცოდა, რომ მოძრაობა ატომს მექანიკურის გზით გარედან მოსდის. ოღონდ დემოკრიტი აცხადებდა, რომ არ არსებულა ისეთი მომენტი, როდესაც მსოფლიოში არ იყო მოძრაობა: სიცალიერის და ატომების გვერდით

მოდრაობა იყო შესამე ძირითადი, დაწმლეული პრინციპი, რომელზედაც დემოკრიტმა თავისი მსოფლმხედველობა ააგო.

6.

ატომისტური კოსმოგონია.

გავეცნოთ ეხლა, როგორ გამოიყენა დემოკრიტმა ზემოაღნიშნული პრინციპები? როგორ ისარგებლა მან თავისი მეტაფიზიკით მსოფლიოს ასახსნელად?

დემოკრიტი დიდი ერუდიციის პატრონი იყო. მან შეჰქმნა პირველი მატერიალისტური სისტემა ფილოსოფიისა, სადაც იმ დროის მთელმა ცოდნამ, განურჩევლად დარგისა, იპოვა ადგილი. ჩვენ აქ შევეხებით მხოლოდ დამახასიათებელ ნაწილებს, ამ ვეებერთელა შენობისა, რომელიც დემოკრიტმა თავის მატერიალისტურ მეტაფიზიკაზე ააგო: განვიხილავთ დემოკრიტის კოსმოგონიას, ანთროპოლოგიას და ეთიკას.

მსოფლიო და კოსმოსი. კოსმოგონია არის მოძღვრება იმის შესახებ, თუ როგორ გაჩნდა კოსმოსი, ე. ი. ქვეყნიერება. უნდა ვიცოდეთ, რომ დემოკრიტმ არჩევს კოსმოსს მსოფლიოსაგან. მსოფლიო არ არის კოსმოსი. ის უფრო შეიძლება ქაოსს შევადაროთ: უსაზღვრო სივრცე, სადაც ურიცხვი ატომები უწყესოდ მოძრაობენ—რა არის ეს თუ არა ქაოსი? ამისგან გარჩევით კოსმოსი ეწოდება მწყობრს ქვეყნიერებას. თუ მსოფლიოს არ აქვს არც დასაბამი, არც ბოლო, კოსმოსის შესახებ ეს არ ითქმის: ის ჩნდება დროში და დროშივე ისპობა.

კოსმოსი შესდგება ატომებისაგან. მაშ, ის ატომისაგან-ღა შეიძლება გაჩნდეს. სანამ კოსმოსის შემადგენელი ატომები შეერთდებოდნენ, ისინი ერთი მეორისაგან განცალკევებულად მოძრაობდნენ: სწორედ ამ მოძრაობის გამო შეეხენ ატომები ერთმანეთს და შეერთდნენ თავისი წვეტებით.

პრეკოსმიური მოძრაობა. როგორია მოძრაობა ატომებისა მსოფლიოში, ვიდრე მათი ნაწილი კოსმოსად იქცევა? უძველესი მოწმობა იმის შესახებ, თუ რას ჰფიქრობდა დემოკრიტი ამ საკითხზე, არ მოგვეპოვება არც მის თხზულებათაგან დარჩენილ ნაწყვეტებში, არც სხვა ძველი მწერლის ჩვენებებში, სამაგიეროდ ვიცით, რომ დემოკრიტის მოწაფე ეპიკური ჰფიქრობდა, ათიტქო პრეკოსმიური მოძრაობა ატომებისა არის მოძრაობა ზევი-

დან ქვევით, ე. ი. დაცემა. ატომები ეცემიან, ვინაიდან ყოველი ატომი მიძიმეა.

ეპიკურის მიხედვით ზოგი თანამედროვე მეცნიერი (უელლერი) ამტკიცებს, რომ დემოკრიტსაც პრეკოსმიური მოძრაობა ატომებისა წარმოდგენილი ჰქონდა, როგორც ძირს დაცემა სიმძიმის გამო. მაგრამ როგორც ითქვა, დამარწმუნებელი საბუთი ასეთი გაგებისათვის არ მოიპოვება და ამიტომაც ჩვენ უნდა მივმართოთ დემოკრიტის ფილოსოფიის საზოგადო გეგმას და ამის მიხედვით გადავწყვიტოთ ეს საკითხი.

დაცემა ჰგულისხმობს „ზევით“-ის და „ქვევით“-ის არსებობას. სადაც არ არის არც „ზევით“, არც „ქვევით“, იქ დაცემაც არ შეიძლება, ისე როგორც არ შეიძლება სიმძიმეც. „ზევით“ და „ქვევით“ არის ჩვენს ქვეყანაში, კოსმოსში: „ზევით“ არის ცა, რომლისაკენ მიმართულია ჩვენი თავი; „ქვევით“ არის მიწა, რომელზედაც ფეხებით დავდივართ. მაგრამ წარმოვიდგინოთ უსაზღვრო მსოფლიო, სადაც არც ცა არის, არც მიწა. სად იქნება აქ „ზევით“ ან „ქვევით“? არსად. მსოფლიოს არც ცენტრო აქვს, რომ შეიძლებოდეს იმისი თქმა, თითქმის ცენტროსაკენ მომართული არის „ქვევით“, მის წინააღმდეგ მიმართული კი არის „ზევით“. მაშ, საოცარი შეუსაბამობა იქნებოდა, დემოკრიტს განეცხადებია, რომ ატომების მოძრაობა ცალიერ სივრცეში (ვიდრე კოსმოსი გაჩნდებოდა) არის დაცემა სიმძიმის გამო*).

*) თუ უელლერი მაინც აწერს დემოკრიტს ასეთს წინააღმდეგობას, (Zeller 1,1082), ეს მისი კერძო სიმატიის საქმეა, რომელიც ჩვენ არ გვყვება, ვინაიდან ობიექტური მნიშვნელობის საბუთები თავის შეხედულების გასამართლებლად მას ვერ მოჰყავს. საკმარისია გავეისხნოთ მხოლოდ ის, რომ არისტოტელის სიტყვით, დემოკრიტის ნაკლულევანება ის იყო, რომ მან ვერ უზღვნა მიწაში ატომების მოძრაობისა გაჩენისა, — და ჩვენთვის ნათელი გახდება, რომ სიმძიმის ძალა, როგორც მიწაში ატომების მოძრაობისა მსოფლიო სივრცეში, დემოკრიტს არ ეწაფაოუყენებია. სრულიად მართალი იყო ამიტომ ახალგაზრდა მარქსი, როდესაც თავის გამოკვლევაში დემოკრიტის შესახებ სწერდა, რომ სიმძიმე არ არის ატომის თვისება. К. Маркс—Литературное наследство, т. I, стр. 88. Ошибается Р. Пикель, в своей брошюре „Великий материалист древности“ осыпаящий Маркса упреками в непонимании учения Демокрита: „отрицать тяжесть атомов, что пытаются сделать Маркс, значит лишать какого-бы то ни было основания и фундамента всю философию Демокрита“ заявляет Пикель (стр. 72). Лично Пикель уверен, что „причиной—побудителем движения (атомов) бесспорно являются их тяжести“ (стр. 75 NB. Где Пикель изучал русский язык?) Итак, Маркс не понял Демокрита. Но насколько правильно понял сам Пикель это истинное учение, можно судить из следующей выписки, изла-

ზოგი პფიქრობს, რომ ბუნებრივი ან თავდაპირველი მოძრაობა ატომებისა, სანამ ისინი ერთმანეთს შეეხებოდნენ, არის ბრუნვა (Brieger, Liepman). მაგრამ არც ეს აზრია დასაბუთებული და სწორი. რად უნდა მიეღო დემოკრიტს, რომ ბუნებრივი მოძრაობა ატომებისა მაინც და მაინც ბრუნვა იყო? რის გარშემო უნდა ებრუნათ მათ? სად არის უსაზღვრო მსოფლიოში ცენტრო, რომლის გარშემო შესაძლებელია ატომების ბრუნვა?

ატომისტური ფილოსოფიის სტრუქტურას ის აზრი უფრო შეეფერება, რომ კოსმოსის ატომები, სანამ ისინი შეერთდებოდნენ, ქაოტიურად ან უწყსრიგოდ მოძრაობდნენ სხვა და სხვა მიმართულებით. თუმცა ჩვენს ხელთ არ არის დემოკრიტის მოწმობა, რომელიც explicite ადასტურებს ამ შეხედულებას, მაგრამ სხვაგვარი მოძრაობა გამორიცხულია მისი ფილოსოფიის გეგმით. და თუ დემოკრიტმა გამოთქვა თავისი შეხედულება ატომების თავდაპირველ მოძრაობაზე *), ცხადია, რომ ის განსაზღვრავდა მას ისე, როგორც ეს მის ფილოსოფიურ შენობას შეეფერებოდა.

კოსმოსის ჩახახვა.

ურიცხვი ატომის მოძრაობას უსაზღვრო სივრცეში უსაზღვრო დროს განმავლობაში აუცილებლად უნდა მოჰყოლოდა ატომების შეჯახება, რის გამო

гающей центральное место этого учения: „Количественное (или качественное? С. Д.) различие атомов, по классификации Аристотеля (или самого Демокрита? С. Д.) следующее: 1. Форма, наружный вид (ῥασιμόρς, так говорит Демокрит), наблюдающийся у различных вещей, объясняется комбинацией атомов в нем (В чем это „в нем“ комбинируются атомы? В „наружном виде“ или „в вещах“? Если в вещах, то прежде всего не „в нем“, а „в них“, а кроме того ῥασιμόρς есть не „наружный вид“ вещи, как повидимому думает Пикель, а форма атома. С. Д.) Атомы воды (1) круглы ...2. Порядок или расположение—ἰσχύς. В данном случае атом отличается один от другого своим положением: например, расположены спереди или сзади, в центре или по краям. (Неясно. С. Д.). 3. Положение или величина, ἕρως (Чей термин? Далее, что значит: положение или величина? Разве положение тоже, что величина? Или различие атомов по положению есть их различие по величине? С. Д.). Благодаря этому качеству возможно определить различие вещества, т. е. тяжесть“ (Тяжесть есть „различие вещества“? Положение атома определяет его тяжесть? Где Пикель вычитал подобные вещи? С. Д.).

*) რომ დემოკრიტი ერთხელ მაინც უნდა შეხებოდა ამ საყურადღებო პრობლემას, ეს უფრო მისაღებია, ვიდრე გომპერცის მოსაზრება, თითქმის დემოკრიტს არც კი დაუყენებია საკითხი ატომის თავდაპირველი მოძრაობის ხასიათის შესახებ. Gomperz, Griechische Denker, 1, 275.

ისინი იხლართებიან ერთმანეთში და ჩნდება ბრუნვითი მოძრაობა. ვინაიდან თანდათან მატულობს ბრუნვაში მოყოლილ ატომების რიცხვი, ბრუნვის წრე და მისი სიჩქარე. იზრდება: ბრუნვა საშინელ გრიგალად იქცევა. უფრო დიდი ატომები იყრიან თავს გრიგალის ცენტროში, ალბად იმიტომ, რომ მათში მეტია ინერციის ძალა, რომელიც წინააღმდეგობას უწევს გრიგალს. უფრო პატარა ატომები გროვდებიან პერიფერიაზე *).

ცენტროში შეგროვებული ატომები შეადგენენ დედამიწას, რომელსაც, მაშასადამე, შუა ადგილი უჭირავს კოსმოსში; პატარა ატომებისაგან კი, რომლებიც პერიფერიისაკენ იქნენ განდევნილნი, ჩნდება ცა და ჩანთობები. უკანასკნელების ატომები იგივეა, რაც ცეცხლის ატომები, ე. ი. პატარა, მრგვალი, სრიალა. ცა დემოკრიტს წარმოადგენილი ჰქონდა, როგორც კედელი, რომელიც გარს აკრავს კოსმოსს. მიწისა და ცის შუა იმყოფება ჰაერი, რომლის ატომები მიწის ატომებზე უფრო პატარაა, ხოლო ცეცხლის ატომებზე უფრო დიდი. ამგვარად, ბრუნვა იწვევს ატომების განაწილებას: მზგავსი ატომები მზგავს ატომებთან იყრიან თავს: მიწის ატომები—მიწის ატომებთან, ჰაერის ატომები—ჰაერის ატომებთან, ცეცხლის ატომები—ცეცხლის ატომებთან, წყლის ატომები—წყლის ატომებთან, ე. ი. ჩნდება სტიქიონები (მიწა, ცეცხლი, ჰაერი, წყალი). ემპედოკლე სტიქიონების გაჩენას სიყვარულის და სიძულვილის მოქმედებით ხსნიდა; დემოკრიტმა კი, რომელიც ატომებში რაიმე გრძნობის არსებობას არ სცნობს, იგივე გარემოება მოძრაობის ძალით ან მექანიკურად ახსნა.

ეროვნულ გაჩენილი კოსმოსი, რომლის შენობა დემოკრიტს დეტალურად ჰქონდა აღწერილი (ამ დეტალებს ჩვენ აქ ვერ შევხებით); კვლავ დაიშლება თავის შემადგენელ ატომებად, რომლებიც ისევ გაიბნევიან უსაზღვრო მსოფლიო სივრცეში: დაინგრევა ცა, რომლის წრე კედელსავით

* გომპერცო ჰქვიტობს, რომ ატომისტებმა ამ მუხლში შეცდომა ჩადინეს მისი აზრით, ბრუნვის ცენტროდუგალურმა ძალამ უფრომოსიური ატომები უფრო შორს უნდა გასტყორცნოს, ვიდრე ნაკლები მასის ატომები (Griech. Denker I, 272): მაგრამ გომპერცს ავიწყდება, რომ გრიგალი მოლოანი და შეუვალი სხეული როდია. ყოველი ატომის ტრადენცია იქნება, ინერციისა გამო ამ გრიგალში ისეთი ადგილი დაიპყროს, რომელიც მას ნაკლებ მოძრაობას აიძულებს, ე. ი. ცენტრს დაუახლოვდეს. ამას დიდი ატომები, რომლებშიც ინერციის მეტი ძალაა, პატარა ატომებზე უკეთ მოახერხებენ: ისინი იჭერს გრიგალის ცენტრის და პატარა ატომებს იქიდან პერიფერიისაკენ სდევნიან.

გარს აკრავს კოსმოსს; დაიშლება მზე, მთვარე და ვარსკვლავები და მათთან ერთად დაილუპება დედა-მიწაც და ყველაფერი, რაც მასზე არსებობს (აღამიანიც, რა თქმა უნდა). რომელი მიმდევარი ატომისტური ფილოსოფიისა, ლუკრეციუსი, ამ გრანდიოზულ კატასტროფას ამალელეველ ფერებზე გვისურათებს. *)

ლუკრეციუსი დიდი მგოსანი იყო: მის სიტყვებში მელანქოლიის და პესსიმიზმის ჰანგები მოისმის. უეჭველია, ასეთი პესსიმიზმი დემოკრიტისათვის უცხო იყო. ან რას უნდა დაელონებია ის?—კოსმოსი დაინგრევა? რა უშავს მერე? მის ნაცვლად ახალი კოსმოსი გაჩნდება: ატომები, რომლებისაგანაც კოსმოსი შესდგება, ხომ არ ილუპებიან კოსმოსის დანგრევით.—ვისმე შეეძლო ეკითხა: ჩვენ რა, რომ ჩვენი ქვეყნის ნანგრევებზე ახალი ქვეყანა აშენდება? ჩვენ ხომ იმ ქვეყანაში არ ვიქნებით. და თუ იქ ჩვენი არსების შემადგენელი ატომები მოხვდებიან (ვინ იცის რა კომბინაციაში: ეგებ ჰომეროსის ტვინის ატომმა ნაგავში ამოჰყოს თავი), ეს ჩვენთვის განა სულ ერთი არ არის? — „ღიახ, სულ ერთია“, უპასუხებდა ამ კითხვაზე დემოკრიტი: „შეიძლება ჩვენი ქვეყნის დანგრევა ბევრისათვის სამწუხაროც არის; მაგრამ მე ვიკვლევ სინამდვილეს მიუხედავად გრძნობისა. ბოლოს და ბოლოს მშიშართა დასამშვიდებლად შეიძლება ითქვას, რომ ქვეყნიერების დანგრევამ და ჩვენი არსების დაშლამ ან სიკვდილმა, მაინც და მაინც, არ უნდა შეგვაწუხოს, ვინაიდან რა დამოკიდებულება აქვს ჩვენთან სიკვდილს? არავითარი: სანამ ჩვენ ვარსებობთ, სიკვდილი არ არის; როცა კი სიკვდილი მოვა, ჩვენ თვითონ არ ვიქნებით. იქმარებთ ამ ნუგეშს თუ არა, ეს თქვენი კერძო საქმეა. სინამდვილე კი თავის თავად რჩება, და ჩვენს ქვეყნიერებას აუცილებელი დანგრევა მოელის“.

კოსმოსის დაშლის მიზეზი. მაგრამ აი საკითხი: რამ უნდა დაანგრეოს ჩვენი ქვეყნიერება? თავის თავად ის არ დაინგრევა, რადგან მასში არსებული ატომების მოძრაობა წონწონობაშია უკვე ნოსული. მაშ, ის გარეშე ძალამ უნდა დაანგრეოს. და, მართლაც, ასე ჰფიქრობდა დემოკრიტი. ვინაიდან უსაზღვრო მსოფლიოში ატომების რიცხვი უსაზღვროა, არაფერი არ ეწინააღმდეგება იმას, რომ ამ მსოფლიოს სხვადასხვა კუთხეში სხვადასხვა კოსმოსი ჩნდება.

ამრიგად, ჩვენი ქვეყნიერების გარდა, მის გვერდით, ცისა და

*) Lucretius, De rerum natura I, 1094—1103.

მნათობების გაღმა, არსებობს უთვალავი რიცხვი სხვა კოსმოსებისა-
რომლებიც სწორედ ისე გაჩნდნენ ატომების ბრუნვისაგან, როგორც
გაჩნდა ჩვენი კოსმოსიც, და რომლებსაც ჩვენთან არავითარი კავში-
რი არ აქვს, რადგან ჩვენს ქვეყნიერებასა და მათ შორის ცალიერი სი-
ვრცეა. მაგრამ ეს მანძილი კოსმოსებს შორის სამუდამოდ უცვლელი არ
არის; ის ხან მატულობს და ხან კლებულობს. ზოგი ქვეყნიერება ჩვენსას
შორდება თანდათან. ზოგი კი უახლოვდება მას (რა თქმა უნდა,
ყოველი წესის გარეშე). ამიტომ დგება ისეთი მომენტი, როდესაც
ერთი ქვეყნიერების სისტემა ან ერთი კოსმოსი დაეჯახება მეორეს,
რასაც, თუ ორივე კოსმოსის არა, ერთ-ერთის დანგრევა მაინც უნდა
მოჰყვეს. ამბობენ, რომ, დემოკრიტის აზრით, ამ დაჯახების გამო
ყოველთვის უფრო პატარა ქვეყნიერება ინგრევა. და მისი ნაწილები
შედიან უდიდეს ქვეყნიერების სისტემაში. მაგრამ ეს რომ ასე ყო-
ფილიყო, მაშინ დემოკრიტს უნდა მიეღო, რომ თანდათან ხდება
მსოფლიოს კონცენტრაცია, ისე მაგალითად, როგორც მარქსის თეო-
რიით ვაპრობაზე აგებულ საზოგადოებაში კაპიტალის კონცენტრა-
ცია ხდება. აქაც ხომ დიდი კაპიტალი ანგრევეს პატარას და ჰყლა-
პავს მას. მაგრამ ეს შეხედულება არ ეგუება უსაზღვრო მსოფლიოს
ცნებას, რომლისათვის უცხოა განვითარება*), რადგან მას არა აქვს
არც დასაწყისი, არც ბოლო, ე. ი. ის, რაც აქვს ყოველს საზოგა-
დოებრივ წესწყობილებას, სხვათა შორის კაპიტალისტურსაც. ატო-
მიზმის სტრუქტურას ის აზრი უფრო შეეფერება, რომ კოსმოსების
დაჯახების გამო ხან უფრო დიდი კოსმოსი დაინგრევა, ხან უფრო
პატარა: ეს გააჩნია დაჯახების ინდივიდუალურ პირობებს; ან ასედაც
შეეძლო დემოკრიტს გადაეწყვიტა ეს საკითხი: ყოველთვის უფრო
დიდი, უფრო ხნიერი კოსმოსი ინგრევა დაჯახებისაგან; პატარა კოს-
მოსი კი რჩება, სანამ ისიც არ გაიზრდება ახალი ატომების მომატე-
ბით (ასეთი მომატება განუწყვეტლივ ხდება) და არ მოისპობა უფ-
რო ახალგაზრდა კოსმოსთან შეტაკებით.

*) ერთი მთავარი განსხვავება დემოკრიტსა და ანაქსაგორს შორის სწორედ
ამაში შესდგებოდა: ანაქსაგორი აღიიარებდა მსოფლიოს განვითარებას. მისი აზ-
რით, მსოფლიო მუდამ წინ მიდის და ის არას დროს არ დაუბრუნდება იმას, რაც
იყო თავდაპირველად. დემოკრიტის თვალსაზრისით ეს შეცდომაა: მსოფლიო არ
ვითარდება, რადგან მას არა აქვს დასაწყისი.

ატომისტური ანთროპოლოგია.

**სული და
სხეული.**

როგორც მთელი კოსმოსი, ისე მისი ნაწილებიც მექანიკურად არის ახსნილი დემოკრიტის მიერ. შევჩერდეთ აქ იმაზე, თუ რას ასწავლიდა დემოკრიტი ადამიანის ბუნების შესახებ.

ადამიანიც ატომებისაგან შესდგება. მასში არ არის არაფერი, გარდა განფენილი ატომებისა. ეს მატერიალისტური კონცეპცია ხელს არ უშლის დემოკრიტს იცნოს, რომ ის, რასაც ჩვენ ადამიანის სხეულს ვეძახით, განირჩევა იმისაგან, რასაც ჩვეულებრივ სულს ვეძახიან. დემოკრიტი დარწმუნებულია, პირიქით, რომ სული არსებობს ნამდვილად, როგორც ცალკე არსება (სუბსტანცია), რომ ის სხეულზე უკეთესია. მაგრამ სული არ არის განუფენელი არსება, როგორც ჩვეულებრივ ჭფიქრობენ. ადამიანის სულიც, ე. ი. გონება, გრძნობა, სურვილი—ატომებისაგან არის შემდგარი. ამიტომ ადამიანის სული განფენილია, ისე როგორც განფენილია მისი სხეული. სხეულისაგან სული მხოლოდ ატომებით განირჩევა. სულის ატომები ივრევა, რაც ცეცხლის. ცეცხლი კი ყველაზე უფრო მოძრავ სტიქიონად ჰქონდა დემოკრიტს დასახული. ამიტომ მისი ატომები წარმოდგენილი იყო, როგორც მრგვალი, პატარა და სრიალა ნაწილაკები. ასეთ ნაწილაკებს უფრო თავისუფლად შეუძლია მოძრაობა, ვიდრე დიდს, კუთხიან და წვეტიან ატომებს, რადგან უკანასკნელების მოძრაობას, გარდა იმისა რომ მათი ამოძრავება სიდიდის გამო უფრო ძნელია, ხელს უშლის მათი მოყვანილობა: კუთხეები და წვეტები ადვილად ედებოდათ სხვა ატომებს და ჰკარგავდნენ ერთხელ მიღებულ მოძრაობას ან მის მიმართულებას. პატარა და მრგვალ ატომებს ეს დაბრკოლება ნაკლებად ელობება წინ. ამიტომ ისინი უფრო მოძრავი არიან, სულ მცირეოდენი ძალა საკმარისია, რათა ცეცხლის ან სულის ატომები ამოძრავდნენ. ამრიგად სულიც ნივთიერებაა, მაგრამ სხეულისაგან განსხვავებით ის არის ფრიად თხელი და ნაზი ნივთიერება, თვით ჰაერზედ უფრო თხელი და უფრო ნაზი. ამიტომ სული მოძრაობაში მოდის თვით უუსუსტესი რხევისაგან მის გარშემო.

სულის ატომები განაწილებულია სხეულის ატომებს შორის და რადგან ისინი უფრო მოძრავი არიან, ამიტომ ყოველგვარი ცვლილება გარემოსი, რომელიც ადამიანს ეხება, უპირველეს ყოვლისა იწვევს სულის ატომების მოძრაობას, უკანასკნელი კი შემდეგ სხეულის

ტლანქ ატომებს გადაეცემა. ამრიგად სული არის მაშუალი ადამიანის სხეულსა და გარეგნეყენის ზოლის. სულის საშუალებით ხდება უმთავრესად ადამიანი კოსმიური მოძრაობის მონაწილედ.

დემოკრიტი როგორც სჩანს, ადამიანის სხეულის მიმართ სული დემოკრიტს უფრო დამოუკიდებლად ჰქონდა წარმოადგენილი, ვიდრე თანამედროვე მატერიალისტებს, რომელთაც ჰოლბახს, მოლერს ან ბიუხნერს.

და თანამედროვე მატერიალისტები. რა არის სული თანამედროვე მატერიალისტებისათვის? სხეულის ფუნქცია და მეტი არაფერი. როგორც ადამიანის სხეულისაგან დამოუკიდებელი ან ცალკე არსება, თანამედროვე მატერიალიზმს სული არ სწავს. დემოკრიტი სხვა შეხედულების იყო. ის არ იზარებდა თანამედროვე მატერიალიზმის მკაცრს პიათაგორელთა აზრს, რომ სული მხოლოდ ჰარმონიაა სხეულის; მას სული ცალკე არსებად (სუბსტანციად) მიაჩნდა. მართალია, სული ნივთიერებაა დემოკრიტისათვის, მაგრამ ეს ნივთიერება განირჩევა იმ ნივთიერებისაგან, რომლისაგან მესდგება თავი, გული ან ფილტვები. თანამედროვე მატერიალიზმს კი გარდა თავის, გულის, ფილტვების და სხეულის სხვა ორგანოების ნივთიერებისა, მეტი ნივთიერების არსებობა ადამიანში არ სწამს.

აზროვნება. სული ორგანოა სიცოცხლის, გრძნობის, აზროვნების. აზროვნება არის სულის ატომების მოძრაობა. აზროვნების თვისება, მისი ღირსება-ნაკლულევანება დამოკიდებულია ამ მოძრაობის ხასიათზე. როდესაც სულის ატომთა მოძრაობა ნორმალურია, ამათ ჰქვია სალი ან ქემპარიტი აზროვნება. როდესაც სულის ატომების მოძრაობა აჩქარებულია და მისი ტემპერატურა ზომიერ აწეულია—ეს არის სნეული ან შემცდარი აზროვნება. ალბად დემოკრიტს სხეულში ჰქონდა ამ შემთხვევაში ფსიქოპათოლოგიური ფაქტები: ჰალუცინაციები, ფობიები, idées fixes და სხვა ამგვარი მოვლენები, რომლებსაც მართლაც თან ახლავს ზოგჯერ ტემპერატურის აწევა.

როგორც სჩანს, დემოკრიტი გვაძლევს მხოლოდ აზროვნების გენეზისის ახსნას და ისიც, უნდა ითქვას, ბუნდოვანს, ვინაიდან მას არ გამოუჩვენია, რას ეწოდება ნორმალური ტემპერატურა. მაგრამ დემოკრიტი ვერ გვაძლევს აზროვნების კრიტერიუმს ან საზომს: საუცხოვო კი იქნებოდა, რომ ადამიანის აზროვნება ტერმომეტრის საშუალებით დაგვეზუსტებია! აზროვნების კრიტერიუმის პრობლემა, რომელსაც ამდენი ენერგია მოანდომა პარმენიდემ, დემოკრიტმა უყურადღებოდ დასტოვა. ატომისტიდან ეს მოსალოდნელიც იყო.

გრძნობა. გრძნობაც სულის ატომების მოძრაობაა, რომელშიც გარე-სამყარო თავისი მოძრაობით იწვევს. ყოველი გრძნობა ამიტომ შეხების საშუალებით ჩნდება, ვინაიდან მოძრაობის გადაცემა შეიძლება მხოლოდ შეხებით. შეხებაა ხედვა, სმენა, ყნოსვა, გემო. ხედვა, მაგალითად, ამგვარად სწარმოებს: ყოველ საგანს განუწყვეტლივ სცილდება პატარა ნაწილაკები, რომლებსაც დემოკრიტი ეძახის „ხატებს“ (εἰδωλα), რადგან ისინი ემზგავსებიან მთელს საგანს, როგორც ნახატი ემზგავსება ორიგინალს. „ხატის“ მოძრაობა გადაეცემა ჰაერს, სადაც ჩნდება „ხატის“ პირი (კოპია), თუ ჰაერი საკმაოდ გათხელებულია სინათლის მიერ. ჰაეროვანი პირი „ხატისა“ აღწევს თვალუბამდის (რის დამამტკიცებლად ის ფაქტი მოჰყავდა დემოკრიტს, რომ თვალში მოსჩანს, თუ ახლოს დააკვირდებით მას, საგნის პატარა სურათი), და იწვევს იქ სულის ატომების რხევას. აი ამაზე ვიტყვი, რომ ჩვენ საგანს ვხედავთ. სწორ წარმოდგენას საგანზე ხედვა არ გვაძლევს, ვინაიდან საგანთა ჰაეროვანი პირების მოძრაობას ეგებება ჩვენი თვლებიდან გამოსული მოძრაობა (ოვალის ბომ საგანია, და ისიც საკუთარ „ხატებს“ გამოჰყავს) და სცელის მის სახეს. როგორც თვლების, ისე გრძნობის სხვა ორგანოების საშუალებით მიღებული წარმოდგენა არის „ზნელი ცოდნა“.

დღეს ამ გულუბრყვილო თეორიამ შეიძლება ღიმილიც გამოიწვიოს: მასში ბევრია დაუსაბუთებელი დებულებები, რომლებიც დემოკრიტს დაკვირვების საშუალებით კი არ მიუღია, არამედ თავისი ჰიპოთეზიდან გამოიყვანა აპრიორულად; მაგრამ ბევრში დემოკრიტი მართალია: თანამედროვე ევოლუციონურ ფსიქოლოგიასაც (მაგალითად, სპენსერს) შეეხება. მიაჩნია იმ გრძნობად, რომლისაგან განვითარდნს სხვები; თანამედროვე მეცნიერებაც იმ აზრისაა, რომ ხედვის შესაფერისი ფიზიოლოგიური პროცესის სწარმოებს ეთერის საშუალებით, რომელიც მოძრაობაში მოჰყავს საგნისაგან უკუფენილ მზის სხივებს. მთავარი დამსახურება დემოკრიტისა ის იყო, რომ მან პირველად სცნო, რომ გრძნობების გაჩენაში მონაწილეობას იღებენ მექანიკური პროცესები და სცადა დაესაბუთებია ეს აზრი იმ საშუალებებით, რომლებიც იმ დროინდელ ცოდნას გააჩნდა.

სიცოცხლე. ადამიანი ცოცხალია, დემოკრიტის აზრით, მანამდე, სანამ მასში არის სული, ე. ი. ის ნაზი ნივთიერება, რომელიც ცეცხლის ატომებისაგან შესდგება. ეს სულია, რომ მას სითბოს აძლევს. მექედარი გვამი ცივია, რადგან მასში არ არის სული.

ყოველი ფიზიოლოგიური პროცესი (სუნთქვა, საჭმლის მონელება გულის ცემა) სულის ატომების მოქმედებაა. ამ უკანასკნელმა შეხედულებამ არ უნდა გაგვაკვიროს. თვით არისტოტელიც ფიზიოლოგიური აქტების მიზეზად სთვლიდა სულს, რომელიც, მისი აზრით, სამი ნაწილისაგან შედგება; ამათგან უმდაბლესი ნაწილი, რომელსაც არისტოტელი ეძახდა „მასაზრობელს“ (τὸ μαζαροῦν), მიზეზია კვებისა და გამრავლებისა.

სიკვდილი. ვინაიდან სულის² ატომები პატარა მოცულობისაა და ვინაიდან ეს ატომები ურთიერთ გადახლართული არ არიან (მათ ზომ წვეტები არა აქვთ), ამიტომ სულის ატომები მოძრაობის დროს ადვილად უნდა სცილდებოდნენ იმ ადგილს, სადაც ისინი იმყოფებიან. მაშ, რატომ არ გაიფანტებიან. ისინი უცბად? იმიტომ რომ მათ აჩერებს სხეული, რომლის ატომები ერთი-მეორეზე გადახლართული და უფრო მტკიცედ შეკავშირებული არიან: სხეული თითქო ქურქელს წარმოადგენს სულის ნივთიერებისათვის. მაგრამ ამ ქურქელის კედლებს მრავალი ხერელი აქვს, რადგან სხეულის წვეტიანი და ტლანქი ატომები მჭიდროდ ვერ უდგებიან ერთმანეთს. და აი სწორედ ამ ხერელებში სულის პატარასა და მრგვალ ატომებს ადვილად შეუძლიათ გაძრომა, როგორც, მაგალითად, საცერის ქუქრუტანებში ადვილად გადის ფქვილის ნამცეცები. ამიტომ სულის ნივთიერება განუწყვეტლივ იპარება სხეულისაგან. ამას უნდა მოჰყოლოდა ადამიანის დაცლა სულის ატომებისაგან და მისი სიკვდილი, რომ გასული ატომების ნაცვლად სხეულში განუწყვეტლივ არ შემოდის სულის ახალი ატომები. საქმე ისაა, რომ გარეგნულ ჰაერშიც არის სულის ან ცეცხლის ატომები გაბნეული. ჰაერის ჩასუნთქვის დროს ადამიანი იღებს ჰაერისაგან სულის ატომებსაც და ამით ინაზღაურებს დაკარგული ატომებით გამოწვეულ სულის ნივთიერების დანაკლისს. ამიტომ სიცოცხლეც გრძელდება, სანამ გრძელდება სუნთქვა. სწყდება თუ არა სუნთქვა, ადამიანიც კვდება: სხეული იცლება სულის ატომებისაგან, რომლებიც იფანტებიან ჰაერში. ამ თეორიით ძალიან ადვილად იყო შესაძლებელი, რომ მიცვალებულ დემოკრიტის სულის რამოდენიმე ატომი პლატონს ჩაესუნთქა, და ამ ატომებს მონაწილეობა მიეღოთ „ფაიდონის“ დაწერაში, სადაც მტკიცდება სულის უკვდავება, ე. ი. ის, რასაც დემოკრიტი შეუძლებლად აღიარებდა...

აქაც, უსათუოდ, ყველა შეამჩნევს საღი დაკვირვების და ფანტასტიური ჰიპოთეზების არეგ-დარევას: სუნთქვა, სითბო, სიცოცხლე

დაკავშირებული არიან ერთმანეთთან—აი საღი დაკვირვება. დანარჩენი კი დემოკრიტის გამოგონებაა თავის თეორიის მოთხოვნები დასაკმაყოფილებლად. ანთროპოლოგიაშიც, ისე როგორც კოსმოგონიაში, დემოკრიტი სცდილობს ლოდიკური თანდათანობით გაატაროს თავის მეტაფიზიკის პრინციპები: არის მხოლოდ ატომები, ცალიეროსივრცე და მოძრაობა ამ სივრცეში; ამაზე მეტი არაფერია. მთელი კოსმოსი ატომების ჯამია, ადამიანიც—ატომებია, რომლებიც აუცილებელმა მოძრაობამ შეაერთა და კვლავ დაშლის.

8.

ატომისტური ეთიკა.

როგორი ზნეობრივი მოძღვრება შეიძლება აშენდეს ატომისტური მეტაფიზიკის საფუძველზე? ამ ფრიად მნიშვნელოვან კითხვაზე პასუხს თვით დემოკრიტის ეთიკა გვაძლევს, რომელიც საოცარი ლოდიკური თანდათანობით გამომდინარეობს მის მეტაფიზიკიდან. დემოკრიტის ეთიკა ორგანიზული ნაწილია მისი ფილოსოფიური სოფლმხედველობისა, რომელსაც ის ისე უდგება, როგორც ფეხები თედოს ან ხელები გულ-შეერდს.

მართლაც, დავაკვირდეთ საკითხს; თუ კაცი, ისე ნათესაობრივობა. როგორც ყოველი სხვა არსება, ატომების ჯამის მეტი არაფერია, მაშინ თვითთული ადამიანისათვის მეორე ადამიანი იმდენსავე ნიშნავს, რამდენსაც თიხის ნატეხი. რა რეალური დამოკიდებულებაა ამ თვალსაზრისით შესაძლებელი ერთს ადამიანსა და მეორე ადამიანს შორის, გარდა იმ მექანიკური დამოკიდებულებისა, რომელიც ყოველ საგანს შორის არსებობს: ადამიანს შეუძლია თავისი მოძრაობით მეორე ადამიანი მოძრაობაში მოიყვანოს დაჯახების საშუალებით, ისე როგორც ყოველ მოძრავ სხეულს შეუძლია მეორე სხეული აამოძრავოს დაჯახების დროს; და ამით თავდება ყველაფერი: ნათესაობა ადამიანთა შორის მოსპობილია ამ თეორიით. მართალია, ერთი ადამიანის შემადგენელი ატომები ემზავსება მეორე ადამიანის შემადგენელ ატომებს. მაგრამ ეს არის მხოლოდ მზგავსება და არა ნათესაობა. ვინაიდან ერთი ადამიანის შემადგენელი ატომები და მეორე ადამიანის შემადგენელი ატომები სხვადასხვა ატომებია: როგორც მარადიული არსებანი, ეს ატომები ერთიმეორისაგან არ წარმოდგებიან. არამც თუ ყველა ადამიანთა შორის, არამედ თვით მშობელსა და შვილს შორის ატომისტური

თეორიით მოსპობილია ნათესაობა. შვილის გაჩენა მოხდა (ასე ვთქვათ) იმ ატომის საშუალებით, რომელიც მამის სხეულში იყო ერთს დროს. მაგრამ ეს არ აკავშირებს მამას შვილთან, ვინაიდან ყოველ ნაბიჯზე ატომი, რომელიც წინად ერთ სხეულში იყო, გადის იქიდან და მეორე სხეულში შედის ატომი, რომელიც გუშინ საზიდის მარცვალში იყო, დღეს ადამიანის კუჭში მოხვდა; მაგრამ ვინ იტყვის რომ ამ სიმიდსა და ადამიანს შორის ამით ნათესაობრივი კავშირი დაჟყარდა? არაგინ. სწორედ ასეთია დამოკიდებულება მშობელსა და შვილს შორის დემოკრიტის თვალსაზრისით: ერთი მეორისათვის ისინი გარემდებარე ან უცხო არსებანი არიან. ადამიანები ემზავსებიან ერთმანეთს თავისი შემადგენელი ატომებით, მაგრამ ვინაიდან ეს ატომები სხვადასხვა ატომებია, რომლებიც ერთი მკორისაგან არ წარმომდგარან, ეს მზავსება მხოლოდ მზავსებაა და არა ნათესაობა.

მაგრამ თუ ადამიანთა შორის ნათესაობის იდეა მოსპობილია, თუ ყოველი ადამიანი მეორე ადამიანისათვის (თვით შვილი მშობლისათვის) ისეთივე უცხო არსებაა, როგორც, მაგალითად, ხე ქვისათვის ან ქვა რკინისათვის, სიყვარულის შესაძლებლობაც მოსპობილია. რად უნდა შეიყვაროს ადამიანმა ადამიანი? თვით დედას რად უნდა უყვარდეს შვილი, თუ უკანასკნელი მისთვის უცხო არსებაა? ერთად-ერთი გრძნობა, რომელიც შესაძლებელია აქ ადამიანთა ურთიერთ დამოკიდებულებაში, არის ეგოიზმი: ყოველი ადამიანი ზრუნავს თავის თავზე, რომელიც მისთვის უკანასკნელი მიზანია; დანარჩენი კი მხოლოდ საშუალებაა ამ მიზნის მისაღწევად. თვით შვილიც დედამისათვის ასეთ საშუალებად უნდა იქცეს. ერთად-ერთ პრინციპად კაცთა ურთიერთობაში უნდა გახდეს ანგარიში: სად არის მოსალოდნელი მეტი გამორჩენა? მაგრამ ამ ანგარიშის ფარგლებიც ძლიერ შემოზღუდულია: თუ ადამიანის სიკვდილით მისთვის ყველაფერი თავდება (შვილის ბედი მას ხომ არ ეხება), თუ ადამიანის შემადგენელი ატომები დაიფანტებიან, და ის, როგორც პიროვნება, სამუდამოდ გაქრება—მთელი ანგარიში უნდა აგებული იყოს იმ აზრზე, რომ ეს მოკლე პიროვნული არსებობა (რომელიც სხვათა შორის სრულიად არ არის ატომიზმით დასაბუთებული: პიროვნებას ატომიზმი ვერ ხსნის) კარგად იქნეს გატარებული. დემოკრიტის მეტაფიზიკიდან შესაძლებელია მხოლოდ ეგოისტური ზნეობის გამოყენა.

ცხოვრების მიზანი. სწორედ ასეთია, მართლაც, დემოკრიტიკის ეთიკა. ზოგი აქებს ამ ეთიკას. *), მაგრამ მოსაწონი ამ ეთიკაში არაფერია სრულიად. ის შეიცავს დარიგებას,

თუ რა გზით შეუძლია კაცს უდარდელად იცხოვროს; ეს კი ჭკუისა და არა კარგი ზნეობის დარიგებაა. ამ დარიგებაში არ მოსჩანს ცოცხალი გული: დემოკრიტიკი თავისი ეთიკით ანემიით დასწევს მოგვიგონებს. ნურც გავგიჟებდეთ ეს, რადგან დემოკრიტი საბერძნეთის საზოგადოებრივ დაცემის ხანაში სცხოვრობდა.

ცხოვრების მიზანი, დემოკრიტიკის შეხედულებით, კარგად ყოფნაა. ეს უნდა ვიცოდეთ, რათა მიზანს მივალწიოთ. რაში მდგომარეობს მერე ეს კარგად ყოფნა? ან როგორ ცხოვრებას ჰქვია კარგი ცხოვრება? — „ისეთს, სადაც მეტი სახარულია და ნაკლები მწუხარება“, გვიპასუხებს ერთხელ დემოკრიტი. „კარგად ყოფნა არის სულიერი სიმშვიდე“, გვიპასუხებს ის მეორეჯერ.

ვთქვათ, რომ „კარგად ყოფნის“ შინაარსი გარკვეულია. იბადება ახალი საკითხი: რა საშუალებით შეიძლება ამ კარგად ყოფნის ან სულიერი სიმშვიდის მიღწევა? რა უშლის მას ხელს? პასუხი, რომელსაც დემოკრიტი იძლევა ამ კითხვაზე, მისი ეთიკის მთავარ ნაწილს შეადგენს.

ზომიერება. კარგად ყოფნის პირობაა ზომიერება: „მეტის სურვილი, მეტს მოთხოვნილებას იწვევს“; „თუ თვითონ შენ არა გსურს ბევრი, მაშინ ცოტაც ბევრად მოგეჩვენება“; „ცოტას სურვილი სიღარიბესაც იზავე ძალას ანიჭებს, რაც სიმდიდრეს აქვს“; „ბედნიერია ის, ვინც ცოტა ჭონებით კმაყოფილია; უბედურია ის, ვინც დიდი ჭონებითაც უკმაყოფილოა“; „რადგან სიცოცხლე სუსტი და მოკლეა და ვინაიდან ის მრავალ დაბრკოლებასთანაა დაკავშირებული, უნდა ვისწავლოთ ჭონების ზომიერი მოხმარება“; „ძუნწი ადამიანი ფუტკარსა ჰგავს: ორივენი აგრძელებენ, თითქო მუდამ იცოცხლებენ“; „მეტის დახარბება აკარგვინებს კაცს იმასაც, რაც მას აქვს, ისე როგორც ეს აიზოპოსის არაკში ძალს მოუვიდა“; „სულელი კაცი ეძებს იმას, რაც უკვე აღარ აქვს, და ამასობაში ჰკარგავს იმას, რაც აქვს“; „ჩვეუიანი კაცი ის არის, ვინც არ ღონდება იმის დარღვით, რაც მას არ აქვს, და მზიარულია იმით, რაც აქვს“. ზომიერიც

*) მაგალითად, გომპერტი ასეთი სიტყვებით ახსიათებს დემოკრიტიკს: „Die lauterste Gesinnung, eine durchaus hochsinnige Auffassung des Menschlebens“ Griech. Denker, 1, 298. ჰერც დიდი მეცნიერი — ცუდერი დემოკრიტიკის ზნეობრივ სტენტიებს ეძახის „reine Grundsätze“. 1, 1148.

აკმაყოფილებს ადამიანს, რომელსაც ბევრი არ სჭირია: „რა სხეულისათვის საჭიროა, ის ყველასათვის ადვილად მისაწვდომია ის კი, რისი მიწვდომაც ძნელია, სხეულს კი არ ესაჭიროება, არა-მედ უგნურ ოცნებას“; „რამდენჯერ ადამიანზე უფრო ბრძენია პირუტყვი, რომელმაც იცის ის, თუ რა არის მისთვის საჭირო. ადამიანმა კი ეს არ იცის, როდესაც მას რამე სურს“ *).

მაშ, კარგად ყოფნის პირობა სურვილების ზომიერება ყოფილა: უნდა ლაგამი ამოვდოთ ჩვენს სურვილებს, უნდა შევზღუდოთ ისინი. ამისათვის კი საჭიროა გონიერება, რომლის გარეშე არც დიდი ქონება, არც სხვა უპირატესობა ადამიანს არ დააკმაყოფილებს **). დიდი ბრძოლა სჭირია ადამიანის გონებას მისი სურვილების წინააღმდეგ, რომ უკანასკნელნი ზომიერებას მიაჩვიოს. ამიტომ კარგად ყოფნის მიღწევა ძლიერ ძნელი საქმეა, რომელიც დაუღალავ შრომას მოითხოვს: „გულადი კაცი ის კი არ არის, ვინც მტრებს იმორჩილებს, არამედ ის, ვინც საკუთარ სურვილებს იმორჩილებს. ზოგი კაცი ქალაქების მბრძანებელია და ამავე დროს ქალების მონა-მორჩილი“; „ძნელია საკუთარი გულის წინააღმდეგ ბრძოლა, მაგრამ მასზე გამარჯვება ფაქტობას ამტკიცებს“; „ვინც კარგს ეძებს, მხოლოდ გაქირვებით ჰპოულობს მას; ცუდს კი ადვილად შეეყრება ხოლმე ისიც, ვინც მას არ ეძებს“ ***).

შეუსაბამობა, აქ ერთს საოცარ შეუსაბამობას უნდა მივაქციოთ ყურადღება: დემოკრიტმა იქიდან დაიწყო, რომ ცხოვრების მიზანი არის „კარგად ყოფნა“, „სულიერი სიმშვიდე“, მეტი მზიარულება და ნაკლები მწუხარება. ეხლა კი ირკვევა, რომ ეს „კარგად ყოფნა“ და „სულიერი სიმშვიდე“ ხორციელდება თურმე შრომით, ბრძოლით, ე. ი. სულიერი სიმშვიდის დარღვევით. გამოდის, რომ საშუალება სპობს თავის მიზანს. თუ სულიერი სიმშვიდე და უდარდელი ცხოვრებაა ადამიანის მიზანი, მაშინ კაცმა ის უნდა აირჩიოს, რაც უფრო ადვილია და არა ის, რაც უფრო ძნელია; და რაკი მტრების დამარცხება და ციხეების აღება უფრო ადვილი საქმე ყოფილა, ვიდრე თავის სურვილების წინააღმდეგ ბრძოლა, განა თვით სულიერი სიმშვიდის თვალსაზრისითაც ის არ სჯობს, რომ ადამიანმა

*) Diels, D. Fragmente d. Vorsokratiker, 55 B. [r. 219, 284, 286, 285, 227, 224, 202, 231, 223.

**) Fr. 77.

***) Fr. 214, 226, 108.

თავის სურვილების შეკვეცა მიატოვოს და ეცადოს მათ დაკმაყოფილებას, ე. ი. დაეძგეროს ციხეებს, თუ ეს ციხეები მას აინტერესებს, დღე და ღამე ჯაფაში გაასწოროს დიდი ქონების შესაძენად, თუ ეს ქონება მას უყვარს? არა, დიდი პრაქტიკული კეჟა, რომელსაც დემოკრიტის ეთიკაში ხედავენ, (Zeller, I, 1147) ამ დარიგებებში არ მოჩანს. ყველაფერი ეს პრტყელ-პრტყელი აზრებია, რომლებიც ვერავის ვერაფერს ასწავლის. მეძიე ბედნიერება: თუ იპოვე, კარგია: სჩანს, ჭკუიანი კაცი ყოფილხარ. თუ ვერ იპოვე, შენი ბრალია; რეგვენი ყოფილხარ, აი დემოკრიტის პრაქტიკული სიბრძნე, უბრალო სიტყვებით რომ გამოვსთქვათ. როგორ მოიძებნოს ეს ბედნიერება, ე. ი. მთავარი საკითხი დემოკრიტის ეთიკისა, ბოლოსდაბოლოს გადაუწყვეტელი რჩება, რადგან თავის პასუხში დემოკრიტი თანდათანობას — მოკლებულ სენტენციებით გვიმასპინძლდება. თვით ის ჭკუა, რომელსაც ის გვასწავლის, უუდიდესი უქეუობაა, რადგან იგი მოითხოვს, რომ ცოცხალი ადამიანი მკვდარს დაემზავსოს.

ოჯახი. პირადი ბედნიერების ან „კარგად ყოფნის“ თვალსაზრისით უდგება დემოკრიტი ოჯახს, საზოგადოებას, სახელმწიფოს. ოჯახი არღვევს ადამიანის სულიერ სიმშვიდეს: აქ ცოლიო, აქ შვილებიო; ყველას თავისი მოთხოვნილება აქვს, ყველას დაკმაყოფილება უნდა. ამიტომ დემოკრიტი უარყოფით აფასებს ოჯახს. ბრძენი ოჯახს არ მოეკიდება, დემოკრიტის შეხედულებით. მართალია, შვილის ყოლა სასიამოვნოა: შვილი ართობს კაცს, მაგრამ რადგან მამას შვილთან ისეთივე კავშირი აქვს, როგორც ქვას რკინასთან, ამიტომ თამამად შეიძლება საკუთარი შვილის ნაცვლად სხვისი შვილის აყვანა. ეს მით უმეტეს, რომ, ვინ იცის, საკუთარი შვილი როგორი იქნება: ეგებ ცუდი გამოდგა; საკუთარ შვილს მისი დაბადების შემდეგ ხომ ვერ აირჩევ. სხვის შვილებს შორის კი ყოველთვის შეგიძლია კარგი აირჩიო. „ჩემის აზრით, ამბობს დემოკრიტი, ადამიანმა ხელი უნდა აიღოს შთამომავლობაზე, ვინაიდან შვილების ყოლაში ხიფათი და უსიამოვნობა ბევრია, ბედნიერი შედეგი კი სამაგიეროდ იშვიათი და ისიც სუსტი“. (DV, 55, B, fr. 276).

სქესობრივი ლტოლვა. კი მაგრამ, რა ეუყოთ იმ სქესობრივ ლტოლვას, რომელიც ადამიანს მოსვენებას არ აძლევს და, პარმენიდეს თქმით, „დედაკაცს მამაკაცისაკენ ერეკება და მამაკაცს დედაკაცისაკენ“. (DV, 18, B, 12). დემოკრიტის ეპოქის შვილი, თითქმის მისი თანამედროვე, დიოგენ-ცინიკოსი იოლად სწყვეტდა ამ პრობლემას და მასტურბაციით იკმაყოფილებდა თავს:

ეს უფრო უშფოთველ და ბრძენისათვის უფრო შესაფერ საშუალებად მიაჩნდა ამ მოაზროვნეს სქესობრივი ლტოლვის დასაქმაცილებლად*). დემოკრიტი მასტურბაციაზე არაფერს ამბობს, მაგრამ რომ ვინმე ძალიან ჩასქინებოდა მას, მიეღო მისგან ეგებ ნებაართვა სოდომური სიყვარულისა, რომელიც იმ დროს ძლიერ გავრცელებული იყო საბერძნეთში: აქი ეს ბრძენი ოჯახურ გრძნობასა და ურთიერთობაზე მაღლა ხომ მეგობრულ გრძნობას ან სქესგანურჩეველ ურთიერთობას აყენებს; კარგი მეგობარი, დემოკრიტის აზრით, ცოლზე უარესი როდია (თუ უფრო საკირო არა**). შეიძლება, აქ მხედველობაში ჰქონდეთ ის, რომ „კარგი“ მეგობარიც მოახერხებს ცოლის ფუნქციების შესრულებას მოსაბეზრებელი შეილების გაუჩენელად. სად არის აქ „die lauterste Gesinnung“, რომელსაც გომპერცი ჰხედავს დემოკრიტის ეთიკაში ან „reine Grundsätze“ ცელლერისა?***)

თუ შეილის ყოლა ცუდია და თუ ყველა დაქუიანდა და გამრავლება შესწყვეტა, კაცობრიობაც ხომ დაილუპა. მაგრამ დემოკრიტისათვის კაცობრიობა არის მხოლოდ ადამიანების ჯამი. ადამიანისათვის კი უმნიშვნელოა, რა მოუვა სხვა ადამიანებს, მაშასადამე, კაცობრიობასაც, ოღონდ მას ჰირადად ნუ შეეხებიან. ამ ბრძენის აზრით, ადამიანისათვის ისიც ხომ უმნიშვნელოა ბოლოს-და-ბოლოს, კვდება ის თუ რჩება.

ასეთი შეხედულების კაცს სქესობრივი ურთიერთობის პირდაპირ უნდა ეშინოდეს, ქალი კი უნდა სძულდეს, როგორც სულიერი მყუდროების დამრღვევი. მართლაც, დემოკრიტი უარყოფით ახასიათებს სქესობრივ აქტს****); რაც შეეხება ქალებს, რამდენიმეჯერ მტრულად ახსენებს მათ: „ქორიკანობაში და ინტრიგების ქსელის გაბმაში დედაკაცი სჯობს მამაკაცს“, მკვახედ შენიშნავს დემოკრიტი. „ქალმა თავის ენას არ უნდა მისცეს თავისუფლება,—თუ არა ცუდი იქნება“;*****) „ქალის დაჯერება კაცისათვის უკიდურესი სირცხვილია“ სჩანს არ უყვარდა ქალი დემოკრიტს, რაკი მხოლოდ ასეთი უგემური სიტყვები ემეტება მისთვის.

*) Zeller, D. Philos. d. Griech., II, 1,322 Anm.: Diogenes soll sich offentlich masturbirt und nur bedauert haben, dass er sich nicht auch den Hunger ebenso einfach verreiben konnte.

**) Fr. 99 შეად. 127 ფრ.

**) Zeller, I, 1148.

**) Fr 32.

****) DV, 55 B, 73, 110, 111.

„აღზრდა. როგორც ოჯახის მამა, ისე აღზრდელიც სანუგე-

შო აზრებს ვერ გამოიტანს დემოკრიტის ეთიკიდან. აღზრდა ძნელი საქმეა, მისი შედეგები კი სათუო. ამიტომ აღზრდას ხშირად დიდი მწუხარება მოაქვს აღზრდელისათვის, რომლის იმედები თითქმის ყოველთვის (კრუცდება*). მაშ, როგორ მოვიქცეთ? მივატოვოთ ბავშვები, აღზრდელად? დემოკრიტი არ ამბობს ამას explicite, მაგრამ ეს იგულისხმება: რატომ არ შეიძლება ბავშვების მიტოვება, თუ მათ ჩვენთან განსაკუთრებული კავშირი არა აქვთ და თუ ისინი სულიერ ქიმშივიდეს არღვევენ? მაშ, ასე გამოდის: ახალ ბავშვებს ნუ დავბადებთ, დაბადებულები კი მივატოვოთ.— უეჭველია, რომ ამ დარიგებებში მოჩანს ზნეობრივად გახრწნილი იდეოლოგია დაღუპვისაკენ გაქანებული დამპალი საზოგადოებისა, რომელიც ბევრად მოგვაგონებს შპენგლერის მიერ განწირულს დასავლეთის ქვეყნებს.

სახელმწიფო. აქედან უკვე ჩანს, თუ როგორი პოლიტიკური რწმენა ექნება ამ დაქანცულ და სიცოცხლის უნარს მოკლებული საზოგადოების წევრს. დემოკრიტმა მშვენიერად იცის, რომ კარგი პოლიტიკური წესწყობილება ძლიერ საჭიროა (fr. 252), რომ დემოკრატიული მთავრობა სჯობს ტირანულს (fr. 251). მაგრამ თუ მთავრობა ცუდია, ის ვერ ასდროს ვერ გაბედდეს მასთან შებრძოლებას: ბრძოლის ძლიერ ეშინია ყველას; ვისაც სიკვდილისაკენ უჭირავს პირი. ეშინია მისი დემოკრიტსაც. ის ჰგომბს სამოქალაქო ომს, რომელიც, მისი აზრით, ყოველი პირობის ქვეშ სიადეა: „სამოქალაქო ომი ორივე მონაწილე მხარისათვის უბედურებაა, ვინაიდან გაპარჯებულიც და დამარცხებულიც ერთნაირად აგებს“ (fr. 249). დემოკრიტი ვერ სწვდება იმას, რომ სამოქალაქო ომი კარგია, როგორც გამარჯვებულისათვის, ისე დამარცხებულისათვისაც, რადგან ის სჯობს ძველს ნაკლულევანებებს და ამჟამებს საღს საზოგადოებრივ ურთიერთობას. ის ხედავს სამოქალაქო ომში მხოლოდ უშუალო შედეგებს: იმართების, ვინც ამ ომში მონაწილეობას იღებს. უფრო ფართო პერსპექტივა კი დემოკრიტს აკლია: კაცობრიობის თავალსაზრისი მისთვის არ არსებობს, რადგან ეგოიზმი ზღუდავს მის აპერცეპტიულ ნიქს. „რა მოაქვს უშუალოდ ჩემთვის ამა თუ იმ მოვლენას“, აი როგორი კრიტერიუმით აფასებს დემოკრიტი ყველაფერს. რა თქმა უნდა, ამ ეგოისტური კრიტერიუმის მიხედვით მარად სახსოვარი ის-

*) Ib. fr. 275.

ტორიული მოვლენები, როგორც არიან სარწმუნოებრივი რეფორმაცია*), საფრანგეთის დიდი რევოლუცია**) ან თანამედროვე სოციალური რევოლუცია***) უუდიდეს უგზურობად უნდა ჩაითვალოს.

თანახმად თავისი პრინციპისა დემოკრატი პატივსა კანონიერება. სცემს კანონიერებას, რომლის დაცვა ყველასათვის სასარგებლოა, მისი სიტყვით (fr. 248). მოქალაქისაგან ის მოითხოვს მორჩილებას მთავრობის წინაშე. „კანონის, მთავრობის და უფრო ჰკვირავს ადამიანების წინაშე ქედის მოხრა ზრდილობას ამტკიცებს“, ამბობს დემოკრატი (fr. 47). უკიდურესი უფლება, რომელსაც დემოკრატი აძლევს მოქალაქეს არსებული მთავრობის მიმართ, — არის უფლება მთავრობის დაცვისა. მაგრამ ნამდვილი დაცვა მთავრობისა ხომ იგივე გამოდის, რაც ბრძოლა მთავრობის მოწინააღმდეგე ძალებთან, ბრძოლა, რომელიც ასე აშინებს დემოკრატიას. ამიტომ უნდა ვითქვით, რომ მთავრობის დაცვა დემოკრატიისათვის უბრალო სიტყვის მასალაა. იმ მოქალაქეს, რომელსაც დემოკრატი იღელვებს ისახავდა, არც ბრძოლა შეუძლია არა-სასურველ მთავრობის წინააღმდეგ, არც ნამდვილი დაცვა სასურველი მთავრობისა. მას შეუძლია მხოლოდ პლატონური სურვილი გამოთქვას ამა თუ იმ პოლიტიკური წესწყობილების შემოღების სასარგებლოდ; ისიც ფრთხილად, მორიდებულად, რომ არავინ გაჯავრდეს, და საძაგელი სამოქალაქო უთანხმოება არ გაჩნდეს. ბოლოსდაბოლოს ყველაზე უკეთესია სულიერი სიმშვიდის თვალსაზრისით პოლიტიკურ ცხოვრებიდან განშორება და თავის კერძო საქმეებისათვის ყურის გდება (fr. 252). როგორც ვხედავთ, დემოკრატი მოქალაქეს პოლიტიკურ ლეშად აქცევს...

რევოლუცია. ექვი არ არის, რომ დემოკრატიის ეთიკაში იჩინა თავი იმპერიის მიერ წინ გატყორცნილმა გიგანტურმა ჩრდილმა: დემოკრატიისებური პოლიტიკური ოპორტუნიზმი და ინდეფერენტიზმი იყო ის ნიადაგი, სადაც აშენდა კეისარების აბსოლუტიზმი, რომელმაც მთელი კაცობრიობისაგან მომაკვდავი და ნაკლულოვანებებით აღსავსე ადამიანის გაღმერთება მოითხოვა, ისე როგორც ღლეკანდელი მორგანები და როკფელერები ცდილობენ თავის თავი მასსების წინაშე ღვთის მოციქულებად გაასაღონ.

*) რომელმაც სინიდ სის თავისუფლების იდეა წამოაყენა.

**) რომელმაც დაიწყო პოლიტიკური ემანსიპაციის საქმე.

***) რომლის მიზანია დაბოლოს ადამიანის განთავისუფლება და მოსპოს ეკონომიური მონობა, როგორც საფუძველი უოველგვარი მონობისა.

მართალია, დემოკრიტმა ძალიან კარგად იცის, რომ პოლიტიკური ინდიფერენტიზმის წამლავს საზოგადოებას და ხელს უწყობს ათასგვარ ბოროტმოქმედების გამრავლებას (fr. 254), რომ სჯობს გაჭირვება აიტანო, და კარგი წესწყობილება დამყარდეს (fr. 251), ყველაფერი ეს იცის დემოკრიტმა, რადგან მის ზურგს უკან დარჩა მდიდარი პოლიტიკური გამოცდილება საბერძნეთის ქალაქებისა; მაგრამ იცის მხოლოდ გონებით და არა გულით, რომ შესძლოს ამ ცოდნაზე ააგოს თავისი ეთიკა. რა ჰქნა? ამ დაქანცულმა ადამიანმა, რომ ის ვერ გრძნობს თავის ძარღვებში სისხლის ჩქეფას, რომლის გარეშე შეუძლებელი ხდება სურვილების განაღდება. ბოლოსდა ბოლოს დემოკრიტისაგან რჩება შთაბეჭდილება იმპოტენტიისა, რომელსაც ენერგია დიდი ხანია გამოლევიდა და სურვილის უნარიც ძლიერ დასუსტებია. დემოკრიტის ეთიკაში ოდნავაც არ მოსჩანს რევოლუციონური სული, რომელიც იბრძვის თავგანწირულად თავის იდეალის განსახორციელებლად და სიკვდილისაც არ ეშინია. მისი მიმდევრები (ეპიკური, ლუკრეციუსი) ძალიან მოწადინებული იყვნენ დაემტკიცებიათ, რომ სიკვდილის შიში უგნურებაა, მაგრამ სჩანს, რომ ისინი ამით თავისთავს ინუგეშებდნენ, და მათ გაცივებულ გულში სიკვდილის შიში დიდი ხანია დაბუდებულია. ვინც სიცოცხლით არის ყელამდის სავსე, მას სიკვდილის არ ეშინია. სიკვდილის ეშინია ნახევრად მკვდარს და მხოლოდ იმ ზომამდე, რა ზომაზედაც ის მკვდარია.

დემოკრიტმა იცის, რომ პოლიტიკური ინდიფერენტიზმი დამლუპველია, მაგრამ ის იმ ზომაზე შეჩვეულია სულიერ სიმშვიდეს, რომ ვერ ჰბედავს სათანადო დასკვნა გაჰოიყვანოს ამ ცოდნიდან და პოლიტიკური ბრძოლა ურჩიოს მოქალაქეებს. შესაძლებელია, რომ თვითონ დემოკრიტიც ამჩნევდა შინაგან წინააღმდეგობას თავის შეხედულებებში, მაგრამ მას აკლდა საჭირო გამბედაობა ამ წინააღმდეგობის მოსახსნელად.

ატომიზმმა ვერ მოგვცა მისაღები ეთიკა. ჩვენ ვეცადეთ დაგვემტკიცებია, რომ იგი მას ვერც მოგვცემდა: ატომისტური მეტაფიზიკის საფუძველზე თანდათანობის დაურღვევლად შეიძლება მხოლოდ ეგოისტური ზნეობა აშენდეს. ეს აზრი კარგად უნდა დავიმახსოვროთ ფრიდრიხ ალბერტ ლანგეს წინააღმდეგ.

6.

ატომიზმის კრიტიკა.

ატომიზმი და რამდენიმე შენიშვნა კიდევ საჭიროა, რომ უკეთესად წარმოგვიდგეს ატომიზმის შენობა. შემცდარი რელიგია. იქნება ის, ვინც ზემო ნათქვამიდან დემოკრიტის ეთიკის შესახებ იმ დასკვნას გამოიტანს, რომ ატომიზმი, მთლიანად აღებული, უარყოფითად უნდა იქნეს დაფასებული. ეკვი არ არის, რომ ამ თეორიამ დიდი სამსახური გაუწია კაცობრიობას. ატომიზმმა განათავისუფლა კაცობრიობა ცრუ მორწმუნებრივი შიშისაგან ბუნებრივი ძალების წინაშე, რომელიც თან სდევს ანიმაზმს. „ნუ გეშინიათ ბუნების, რადგან ბუნება მკვდარია და მას არ შეუძლია ის თვისებები არ ჰქონდეს, რაც მას აქვს; ნუ გეშინიათ ბუნების, რადგან ის შეკრულია აუცილებლობის კანონით!“—აი რა აზრი იყო ჩართული დემოკრიტის ფილოსოფიაში. შემდეგ ეს აზრი ატომიზმისა წამოსწიეს წინ ეპიკურმა და ლუკრეციუსმა. უკანასკნელის თვალში დემოკრიტი იქცა რელიგიოზური შიშისაგან კაცობრიობის. მხსნელ გმირად, რომელსაც ის თავის პოემაში დიოტირამებს უგალობს სამართლიანად:

Humana ante oculos foede cum vita jaceret
In terris, oppressa gravi sub religione,
Quae caput a coeli regionibus ostendebat,
Horribili super aspectu mortalibus instans,
Primum grajus homo mortales tollere contra
Est oculos ausus, primusque obsistere contra.
Quem nec fama deum, nec fulmina, nec minitanti
Murmure compressit coelum; sed eo magis acrem
Virtutem irritet animi, confringere ut arcta
Naturae primus portarum claustra cupiret...
Quare religio, pedibus subjecta vicissim
Obteritur, nos exaequat victoria coelo *).

*) „ადამიანის ცხოვრება სამარცხვინოდ იყო გათავისუფლებული და მიწასთან გასწორებული სარწმუნოების მიერ, რომელიც ცის სივრციდან საშინელი გამოშვრეკვლებით დაჰყურებდა ზევით მობაკდებებს, როდესაც ერთმა ბერძენმა პირველად გაბედა გაეწარება მისთვის (სარწმუნოებისათვის) თვალი და წინააღმდეგობა გაეწია. ის ვერ შეაშინა ვერც ღმერთებზე თქმულებებმა, ვერც ელვამ, ვერც ციმ-თავისი ქუხილით. პირიქით ყველა ამან მისში უფრო გააძლიერა სურვილი გაერღვია ბუნების დაკეტული კარები... ამრიგად, სარწმუნოება თავის მხრივ დაძლიებული უნებ-ქვეშ იქნა განარცხებული, ჯერ კი ასეთმა გამარჯვებამ ცასთან გავათანაბრა“. Lucretius, De rerum natura, 1,63—81. შეად. აგრეთვე III, 14; VI, 49.

ატომიზმი და
თანამედროვე
ბუნებისმე-
ცხვემება.

ერუმორწმუნებრივი შიში უდიდესი მტერია შემე-
მცნების, ისე როგორც თავის მხრით ცოდნაც
სპობს ერუმორწმუნებას. ამიტომ ბუნების წინაშე
შიშისაგან კაცობრიობის განთავისუფლებამ ხელი
შეუწყო ბუნებრივ მოვლენებზე დამშვიდებული და-
კვირების წარმოებას და მათ შესწავლას. მაგრამ სხვა თვალსაზრი-
სითაც, როგორც საშუალება ბუნების შესწავლისათვის, ატომიზმი
შესანიშნავ მოძღვრებად გამოდგა. უუდიდესი ნაბიჯები წინ თა-
ნამედროვე კაცობრიობის მეცნიერებისა, ნაბიჯები, რომლებიც
დაკავშირებულია გალილეის, დეკარტის, ჰუიგენსის (Huigens)
ლავუაზიეს, დალტონის, მენდელეევის სახელებთან, ატომისტური
პრინციპების ნიადაგზე იქნენ გადადგმული. მართალია, თანამედროვე
ბუნებისმეტყველებამ ატომის ძველ წარმოდგენაში ზოგიერთი ფრიად
მნიშვნელოვანი ცვლილება შეიტანა: უარყო ატომების განსხვავება
ფორმაში და ამით შეამცირა ატომთა შესაძლებელ ჯგუფების რაოდენობა,
რადგან რიცხვს შესაფერი ადგილი დაუთმო ბუნების ახსნა-
ში, სადაც თვითონ დემოკრიტმა ვერ მოახერხა რიცხვის შეტანა;
უქუავდო დემოკრიტის აქსიომა, რომლის მიღებაში ის ბრმად გაჰყვა
პარმენიდეს, თითქმის მოძრაობა შესაძლებელია მხოლოდ ცალიერ სივრ-
ცეში; უარყო ის დებულებაც, ვითომ მხოლოდ აბსოლუტური არა-
რაობა ჰქმნის საგანთა მრავალობას*), დღეს კი ის მზად არის ატო-
მის ცნება შესცვალოს უფრო მარტაყი ცნებით, ელექტრონით. მაგ-
რამ ეს იმას არ ნიშნავს, რომ ატომიზმი, როგორც ბუნების გამოკვ-
ლევის მეთოდი უფარგისი იყო. ბოლო-დაბოლოს თვით ისინიც
ვინც მატერიალური ატომის ცნებას არა მატერიალური ენერგიის
ცნებით სცვლიან, დემოკრიტის ფიზიკის პრინციპების ნიადაგზე რჩე-

*) პარმენიდე და დემოკრიტი ცდებოდნენ, როდესაც ჰქვიპობდნენ, რომ საგან-
თა მრავლობა ჰყულისზმობს აბსოლუტურ არარაობას: საგანთა მრავლობა ჰყულის-
ზმობს მხოლოდ შედარებითს არარაობას. კერძო საგანი შეიცავს არა საზოგადო
არის უარყოფას, არამედ სხვა კერძო საგნის უარყოფას. ხე არის არარაობა არა
არსებობის მიმართ, არამედ კვის, ცხოველს, ბალახის მიმართ. კერძო უარყოფს
მხოლოდ სხვაგვარად არსებობას. სხვაგვარად არსებობის უარყოფა კი არ არის
აბსოლუტური არარაობა. ამიტომ საგანთა შორის საზღვარიც არ ჰყულისზმობს
აბსოლუტურ არარაობას: ა1 და ა2 ორივე არის ა (არის). ა1 არ არის ა2, ე. ი.
არის მრავალი, იმიტომ კი არა, რომ ა1 არ არის ა, პარმენიდე და დემოკრიტი
კი სწორედ ასე ფიქრობდნენ. ისინი ვერ არჩევდნენ აბსოლუტურ არარაობას შედა-
რებითისაგან ან არსებობის უარყოფას სხვაგვარად არსებობის უარყოფისაგან, და
ამაში იყო მათი შეცდომა.

ბიან: მათაც აუცილებლობის კანონი აქვს მიღებული; მათაც შეუძლებლად მიაჩნიათ ენერგიის ჯამის ზრდა ან შემცირება მსოფლიოში; ისინიც უარყოფენ არსებულის არარაობად ქცევას და არარაობისაგან არსებულის გაჩენას; ისინიც აღიარებენ, რომ კონკრეტული მრავალფეროვნება საგანთა არის ერთი და იმავე არსის მოვლენა. ხდება მხოლოდ ატომის ცნების ანალიზი და განზოგადების ახალ საფეხურზე ასვლა. ის კი, რაც წინა საფეხურზე იყო მიღწეული ატომის ცნების საშუალებით, მიღებულია საკაცობრიო ცოდნის სალაროში, როგორც სამარადისო განძეულობა. განა მენდელეევის აღმოჩენა ენერგეტიკის თვალსაზრისისათვის თავის მნიშვნელობას ჰქარგავს?—არა. განა ალიზარინის საღებავი სხვანაირად დამზადდება ენერგეტიკის თეორიით, ვიდრე მზადდებოდა ატომისტური ქიმიის აღმოჩენის წყალობით?—არა. განა გოგირდის სიმკვავის ფორმულა H_2SO_4 ატომისტური ქიმიის ნიშნებით დაწერილი, ნამდვილი ურთიერთობის გამომხატველი არ იქნება?—კი იქნება. ოღონდ ის, რაც ატომისტურობის ტერმინებით იყო გამოთქმული, ენერგეტიკის ენაზე ითარგმნება. ყველა ამის დეტალური განმარტება ფილოსოფიურად განათლებულ პუნებისმეტყველის საქმეა და არა ფილოსოფიის ისტორიკოსისა. ამიტომ შევწყვიტოთ აქ ამაზე ლაპარაკი და დავუბრუნდეთ ისევ დემოკრიტის მეტაფიზიკას.

ატომი არ არის რეალობა. რა იყო ამ მეტაფიზიკის უპირატესობა? შეიძლება, ის, რომ დემოკრიტმა მიაგნო ატომებში ნამდვილად არსებულ ელემენტებს? ზოგი დღესაც ჰფიქრობს, რომ დემოკრიტის ატომი ნამდვილი არსებია. ეს მხოლოდ უვიცობას ამტკიცებს: დემოკრიტის წვეტიანი, მრგვალი, სამკუთხედი, ამოღრმავებული, წაგრძელებული ატომები მხოლოდ ფიქციაა, როგორც ეს უკვე პასკალსაც კარგად ესმოდა *).

ატომიზმის უპირატესობა. მაშ, რა არის ატომიზმის დამსახურება? ისა, რომ მან განსაზღვრა მეცნიერული კვლევა-ძიების გზა და ამით შესაძლებელი გახადა შეთანხმებული მუშაობა სხვადასხვა მეცნიერული დარგებისა და სხვადასხვა მეცნიერთა შორის. დემოკრიტმა ხელი შეუწყო მეცნიერების მთლიანობის იდეის განმტკიცებას. მან მეცნიერება საზოგადო, საყოველთაო საქმედ აქცია. მეცნიერება არ არის იქ, სადაც ა) თითოეული მკვლევარი

*) Il faut dire en gros: cela se fait par ligue et mouvement, car cela est vrai. Mais de dire quelles et composer la machine, cela est ridicule. Pensées, II, 17.

თავის პრობლემას აყენებს, რომელსაც არავეთარი კავშირი არა აქვს სხვა მეცნიერთა პრობლემებთან, ბ) იკვლევს ამ პრობლემას ისეთი საშუალებით, რომელსაც არაფერი აქვს საერთო სხვების საშუალებებთან, და გ) აღწევს ისეთს შედეგებს, რომლების შესწორება, ერთის მხრით, არავის შეუძლია, და რომლების შინაარსით, მეორეს მხრით, არავინ ისარგებლებს. მეცნიერება არ არის იქ, სადაც მის ასპარეზზე მომუშავენი არ არიან გაერთიანებული არც მიზნით, არც საშუალებებით. კანტი ასეთს მდგომარეობას ეძახოდა უთაბოლო ტკეპნას, „ein blosses Herumtappen“.*) ატომიზმი გადაეღობა წინ ასეთს უთაბოლოობას: მან მტკიცედ განსაზღვრა მეცნიერული კვლევა ძიების მიზანი.

მეცნიერების მ. ზანია მრავალფეროვან საგნებში, რომლებსაც ჩვენ გრძნობების საშუალებით შევიცნობთ, ერთი და იგივე აღმოაჩინოს—აი დემოკრიტის ფილოსოფიის დედა-აზრი, რომელიც მას წარუვალ მნიშვნელობას აძლევს. მეცნიერული კვლევა საგნისა დამთავრებულად შეიძლება ჩაითვალოს მხოლოდ მაშინ, როდესაც ეს კვლევა მიგვიყვანს იმ დებულებებთან, რომლებამდეც მიდის მეორე, მესამე, მეოთხე, მეათესე საგნის გამოკვლევა, სულ ერთია, მცენარეა ეს საგანი, თუ ცხოველი, მთაა თუ მდინარე, ოჯახია თუ სახელმწიფო. თანამედროვე ლიტერატურაში ხმარობენ ტერმინს „აზროვნების ეკონომია“ დემოკრიტის მოძღვრება აზროვნების ეკონომიის პრინციპს შეიცავს, რადგან ის მოითხოვს, რომ მრავალფეროვანი ერთფეროვნად იქნეს წარმოდგენილი, „um der unübersehbaren Mannigfaltigkeit der realen Inhalte Herr zu werden“, რიკერტის ენით თუ ვილაპარაკეთ. **)

უკანასკნელი აზრი მთლად დემოკრიტის აღმოჩენა არ იყო: თალესიც იცნობდა მას. დემოკრიტმა ოლონდ განავითარა ის და აღნიშნა, რომ „ერთი და იგივე“ არის არა მხოლოდ შემადგენელი მასალა საგნების, არამედ ამ მასალის დალაგების პრინციპიც (შეერთება—დაშლა). ამით განდევნილ იქნა სასწაულის ცნება მეცნიერების სფეროდან; სასწაულის ცნებას მეცნიერებამ არ უნდა მიმართოს, მოითხოვს ატომიზმი.

უკანასკნელ მეთოდოლოგიურ მოთხოვნილებას დემოკრიტმა

*) Kant, Kritik d. reinen Vernunft, Vorrede zur zweiten Auflage, ed. Kehrbach, S. 52.

**) H. Rickert, System der Philosophie, erst. Teil, Tübingen, 1924 S. 211.

მისცა მეტაფიზიკური დებულების სახე: არარაობისაგან არსებული არ ჩნდება და არსებული არარაობად არ იქცევა და აი სწორედ აქ მოხდა თავსამტვრევი ლოლიკური saltus mortalis ატომიზმისა.

მეცნიერებას არ აქვს უფლება მიმართოს სასწაულის ცნებას; მან უნდა იხელმძღვანელოს მიზეზობრივი აუცილებლობის ცნებით — ყველაფერი ეს სწორია: მეცნიერების დანიშნულება საკმაოდ ასაბუთებს ამ ნორმებს. მეტი საბუთი უკანასკნელთ არ სჭირათ: მეცნიერება პირობითი, ადამიანისებური საქმეა, და ადამიანს შეუძლია მისცეს მას ის სახე, რომელიც მისთვის საჭიროა, ისე როგორც იქცევა ის ჩაქუჩის ან ნამგალის გამოქედაში; და რაკი საჭიროა ადამიანისათვის ისეთი რამ, რაც ხელს უწყობს „აზროვნების ეკონომიას“ და უადვილებს მას არსებობისათვის ბრძოლას, მეცნიერებაც მიზეზობრივობის (ან უკეთ, ფუნქციონალობის) იდეაზე უნდა იქნეს აგებული. ვინც ამაზე მეტს იტყვის, ის თავის მიზნის საზღვრებს სცილდება. დემოკრიტის შეცდომა ცამაშია: ის იმაზე მეტს ამბობს, რაც საჭიროა.

ატომიზმის
აპორია.

მეტს ამბობს დემოკრიტი, როდესაც თავის ჰიპოთეტურ ცნებას ნამდვილად არსებულ საგნად აქცევს: ატომი არსებობს, ჰეიქრობს ის. მეტს ამბობს დემოკრიტი, როდესაც ამტკიცებს, რომ არარაობისაგან არსებული არ ჩნდება, ე. ი. ის, რაც იყო წინა მომენტში, უდრის სრულიად იმას, რაც არის შემდეგს მომენტში, ან აბსოლუტურად ახალი შეუძლებელია, და განვითარებაც მოჩვენებაა. ატომების რხევა ენება თვალს, და ჩნდება წითელი ფერის გრძნობა — აი უკვე უბრალო მაგალითი, რომელიც დემოკრიტის მეტაფიზიკისათვის დაუძლეველი ფაქტია *) წითელი ფერის გრძნობა ხომ ისეთი რამ არის, რაც არ ემზგავსება ატომების მოძრაობას. თუ ეს გრძნობა ატომების მოძრაობისაგან გაჩნდა, ის გაჩენილა ისეთ რამესაგან, რაშიც ის უწინ არ იყო, ე. ი. არსებული წარმომდგარა არარაობისაგან ან დარღვეულა მიზეზობრივობის პრინციპი.

როგორ გამოდის ამ დაბრკოლებიდან დემოკრიტი? ის გაბედულად უარპყოფს წითელი ფერის არსებობას: ფერი, გემო და სხვა ასეთები ნამდვილად არ არსებობსო, გვეუბნება დემოკრიტი. მაგრამ

*) ასეთი გამოჩენილი ბუნებისმეტყველი, როგორიცაა რეიმონდი, ზომ ჩვენ დროშიც აღიარებს ამას: Du Bois Reymond, Ueber die Grenzen des Naturerkennens როდონდ სასუწარკვეთილი „Ignorabimus“ რეიმონდისა გამოწვეული იმ გაჩემობით, რომ ეს ფიზიოლოგი ეძებს პრობლემას იქ, სადაც ის ნამდვილად არ არის მაქრამ ამაზე დაწერილებით ლაპარაკი სჯობს სხვა დროს.

ვინ დაუჯერებს მას? რომ ფერი არსებობს, ამაში ყოველი ჩვენთაგან ისეა დარწმუნებული, როგორც საკუთარი თავის არსებობაში. ჩვენ გერწამს ფერის არსებობა, არა ნაკლებად ვიდრე მოძრაობის და მრავალბობის არსებობა. წითელი, გემრიელი, სურნელოვანი ვაშლი, რომელიც ხელში მიჭირავს, ისეთი ფაქტია, რომ მისი არსებობის უარყოფა ფსიქოლოგიურად შეუძლებელია. მაშასადამე, შეუძლებელია მისი ფერის, გემოს და სუნის არსებობის უარყოფაც. დემოკრიტი კი მათ არსებობას უარჰყოფს. რა გამოდის? გამოდის ის, რომ თვითონ დემოკრიტი შემდგარა იმ გზაზე, რომელსაც ის ჰკიცხავდა ელვატიზმში: თეორიამ უნდა ახსნას საგანი და არა უარჰყოს მისი არსებობა.

მაგრამ ნუ გაგვაკვირვებს ეს დემოკრიტისაგან, ვინაიდან დღესაც, 24 საუკუნის შემდეგ, სრული სინათლე ამ საკითხში არ არას. დღესაც ყველა იერ სწვდება იმ აზრს, რომ არსებობის უკანასკნელი საზომი არის გრძნობა, რომლის ჩვენების სისტემაში მოხაყვანად ჩვენ ვსარგებლობთ მნიშვნელოვან ცნებებით. მაგრამ ის, რასაც მნიშვნელობა აქვს, არ უნდა უსათუოდ არსებობდეს. დემოკრიტმა ეს არ იცოდა, როგორც დღესაც არ იცის ბევრმა*). ამიტომ მან მნიშვნელობის იდეის ნიადაგზე წარმომდგარი ჰიპოთეტური ატომი ნამდვილად არსებულ საგნად აღიარა და ამით კარგი ჰიპოთეზა უვარგის მეტაფიზიკად აქცია. საჭიროა მოეხსნას დემოკრიტის თეორიას ზედმეტი პოსტულატები. მაგრამ თავისი ნამდვილი სახითაც ის ჩვენთვის აზროვნების ძლიერების ნიმუშად რჩება.

*) არ იცის, რ.დგან შეცდომით აკავშირებს ჰე მარტივების ცნებას არსის ცნებასთან, რომელთან პირველს არაფერი აქვს საერთო. იმ. ს. დანელია — „ჰემატიზმის გვარი, ფურნალი „ჩვენი მეცნიერება“, № 1.

სარჩევი.

	გვ.
1. ელექტიზმი და ატომიზმი	8
2. დემოკრიტის პიროვნება	6
3. სიცალიერე	11
4. ნივთიერების პრობლემა	16
5. ატომების პრედუქტები	. 21
6. ატომისტური კოსმოგონია .	31
7. ატომისტური ანთროპოლოგია	. 37
8. ატომისტური ეთიკა	. 41
9. ატომიზმის კრიტიკა	. 50
